

EÖRY ÁRON

**„Olyan Kolumbus vagyok, aki elérte
végre Amerika partjait,
de ellenszenvesnek találja Amerikát”***

Makszim Gorkij az 1917–1918-as forradalmi változásokról

„Magányosak, életük hordozza a titkot, [...] Ők maguk is titkok, állva az örök jelenben, a megdermedt időben. [...] Gorkij, Kafka, Brecht egymásnak adták a kilincset [...] Mindennapjaink kihullott halhatatlanjai ők.”¹ A nyitóidézetünkben szereplő misztifikáció Alekszej Makszimovics Peskovra – Gorkij ezen a néven látta meg a napvilágot 1868-ban² – vonatkozó részét sok jeles hazai tanulmányozó igyekezett már eloszlatni. Jelen vizsgálat is be kíván állni a sorba, noha nem hiszi, hogy a *gorkiji élettitok* a pozitivista ész számára egykönnyen megoldható feladványok közé tartozna. Az aktuális fókusz az író *1917–1918-as évekhez kapcsolódó forradalomszemléletére* állítva, mindenekelőtt a magyar nyelven hozzáférhető források és feldolgozások áttekintése és újraértékelése vált szükségessé. A témában született hosszabb-rövidebb mérlegvonások közül mind az irodalomtör-

* *Gorkij művei XII. kötet. Visszaemlékezések, elbeszélések 1913–1926.* Európa, Budapest, 1962. 586. Ezúton köszönöm meg Pritz Pálnak és Takács Róbertnek a tanulmány elkészítésére biztató szavait.

¹ BÖCSKEI Balázs: *Magányosok Klubja.* Tamás Gáspár Miklós 60. születésnapjára. *Fordulat*, 2008/3. 9–10.

² VÖRÖS Boldizsár: Árpád helyett Marx, József főherceg helyett Lenin. Történelmi személyiségek elutasítása és méltatása a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos jellegű anyagaiban. *Történelmi Szemle*, 1999/3–4. 406.

ténet,³ mind a tudományos igényű ismeretterjesztés,⁴ mind legújabbra a magas irodalom⁵ szolgált már érvényes és figyelemre méltó megállapításokkal. Ezen utóbbi feldolgozási mód sikerlítés termése nemcsak időbeli frissessége miatt emelhető ki, de hatásos *értelmiségi tézisdarab*-jellege folytán is: egy olyan fikciós memoárról – mint a posztmodern történelmi regény egyik alakváltozatáról – beszélhetünk, amelyet műfaja és színvonala képesít rá, hogy idővel maradandóan formáljon gondolkodást és emlékezetet. A „szovjet” rendszerről adott írói látomása és szuggesztív hangsúlyai idővel kánoni erővel épülhetnek be a magyar történelmi köztudatba, mely körülmény kapcsán indokolt, hogy ne csak irodalmi ítéletet, de ideológiakritikai és ellentörténelmi reflexiókat is generáljon.⁶

Jelen vizsgálat legfontosabb forráscsoportját kétségkívül Gorkij *Novaja Zsizny*ben közölt publicisztikái, kivált ezek gyűjtött kiadásai képezik. A gondolkodói *eszmény* és a *valóság* erőteljes kollízióját hozó hónapok szinte köznaplószerű lenyomataként tekinthető cikkek – kordokumentumokként is – az egyik fő kulcsot jelentik a Gorkij lelkét érezhetően évekig megfekvő válsághangulat forrásvidékéhez. Az idehaza elterjedtnél („*Időszerűtlen...*”) tán még találóbbr fordítás szerint „Korszerűtlen gondolatok” címen⁷ futó, naponta jelentkező rovatcikkek sorozatát válogatás formájában már maga Gorkij megjelentette egy petrográdi és egy berlini kiadásban, még 1918-ban. Ez a tény már magában egy szerzői nyomatékadást tükröz a belefoglalt szövegek erélyesebb közkinccsé és maradandóvá tételére. A magyar közönség a cikkek egy részét már egykorú vagy közelkorú megjelenésekből megismerhette (hírlapok néhány sajtószemlése)

³ LENGYEL Béla: *Gorkij*. Gondolat, Budapest, 1983. Különösen 210. és 320.

⁴ KUN Miklós: A politikus és az író. *Élet és Tudomány*, 1987/43. 1367.

⁵ SPIRÓ György: Gorkij, az utcanév. *HVG*, 2013/19. 22.; SPIRÓ György: *Diabolina*. Magvető, Budapest, 2015. Kivált 33., 52., 73., 104.

⁶ Különösen: KRAUSZ Tamás: Spiró-Diabolina. Spiró György: *Diabolina*. Budapest, Magvető Kiadó, 2015. *Eszmélet*, 2015/107. 187–195.

⁷ GERE BEN Ágnes: A Gorkij-dosszié. *Holmi*, 1997/3. 367.

átvétele,⁸ havi folyóiratok közleményei,⁹ illetve egy 1920. nyári megjelenésű kötet az 1917-es év cikkterméséből¹⁰). A késői utókor pedig az 1990-es évek végén vehette kézbe az 1918-as kiadások anyagát az Európa Könyvkiadó jóvoltából.¹¹ Ez utóbbinál a szerkesztői döntés fenntartotta a „témák szerint csoportosítás” Gorkij-féle megoldását, ami ugyanakkor végtelen időbeli kuszaságot vitt a cikkcsokorba, és a történelmi lefolyást csak a megjelenések hónaprendjét visszaállító olvasás teheti szemléletesen követhetővé. A hajdani szerzői szelekcióból kirostálódott cikkek és járulékos gondolatmenetek nyomába kutatásunk részben a pontszerű korabeli magyar fordításokból, részben utóbb kiadott önéletrajzi írásai, riportzásai, emlékezései segítségével eredhetett. E mostani kidolgozás mindazonáltal remélhetően csak további, ezt pontosító, eredeti nyelvű forrásokat is kimerítő vizsgálatokat hív életre.

Úton 1917 felé – az irodalmi aktivista Gorkij

Gorkij a *mélyből* – ha nem is a társadalom sziklás tengerfenekéről – jött, egy szinte írástudatlan környezetből, majd a Volga mentének és országutaknak lett csavargója. „Proletársága” tehát atipikus és töredezetten sokszínű, hogy idővel majd az

⁸ Az ismereti hézagokhoz nem érdektelen a hazai napisajtóban nyugat-európai nagyvárosok hírszolgálataitól a lap saját tudósítóján keresztül érkező jelentések forrásköre. Ezen orgánumok messze nem egymást ismétlik csupán, szinte mindenben találni releváns egyedi híradást. Az Oroszországban történetekkel kapcsolatban nemcsak a *Népszavánál* voltak különösen kedveltek a háborúban katonailag független Svédország fővárosából jövő értesülések – és bár ezek egy kisebb része téves vagy nehezen megerősíthető információ, jelentős részüket igazolják a kutatások.

⁹ ELEK Vidor: Gorkij Leninék ellen. *Huszedik Század*, 1918/2. 57–60.; Maxim GORKIJ: A forradalom „elmélyül...” *Szabadgondolat*, 1918/10. 235–236.; FALUDI Iván: Gorkij és Lenin. *Szabadgondolat*, 1918/10. 236–241.; Maxim GORKIJ: Bolsevikiek. Ford.: BODÓ Pál. *Esztendő*, 1919/1. 121–132.

¹⁰ GORKIJ Maxim: *Forradalom és kultura*. Ford.: SZABÓ Endre. Révai, Budapest, 1920. (a továbbiakban: *Forradalom*.)

¹¹ Makszim GORKIJ: Időszerűtlen gondolatok. Ford.: RAJKA Ágnes. In: SZÓKE Katalin (szerk.): *Apokalipszis – 1917. Írások az orosz forradalomról*. Európa, Budapest, 1997. 167–320. (a továbbiakban: Időszerűtlen.)

autodidakta óstípusaként hódítsa meg az irodalmat. Írói pályája a „deszkatermetű” ember¹² kiemelkedése, felegyenesedése lett.

Szellemi alkata szerint nem hisz „semmiféle filozófiában”, bizalmatlan minden egyoldalú intellektualizmus iránt. Az egyetlen elérhető és legfontosabb szabadságnak a „gondolatszabadságot” tartja, amelyhez a kulcsszó: „Keress...”¹³ Egy az „igazság” hollétét – és a hozzá tartozó világnézetet – firtató kérdésre pedig úgy felelt: „a politikai meggyőződés és az aktuálpolitikai programok körén túl, helyét azonban nem lehet pontosan meghatározni”.¹⁴ Esménye a kritikusan és sablontalanul gondolkodó *egyéniség*, az erre épülő legfőbb közcél pedig „a tudatos társadalmi ember”¹⁵ felülkerekedése.

Ez a külön ember szerinte *a valódi ember*. Mint egy helyütt meghatározza: „geocentrikus, antropocentrikus és antropomorf világszemléletet vallok. [...] az ember a föld legnagyobb és legvalóságosabb csodája”,¹⁶ és belőle is elsősorban az érdekli, ami „jó és értékes”.¹⁷ Az *emberbe* vetett hitét és „szeretetét” érzi személyes „vallásának”.¹⁸ Az egyes ember méltósága, az *emberi kivolt* sajnálatmentes tisztelete Gorkij elsőrendű tanítása.

A fentiekből következő *önkényellenessége* nyomán, mint írja, „bennem már ifjúkoromban kialakult a tudata – pontosabban az érzése annak –, hogy szerves rokonságban vagyok a munkásosztállyal, és mindig, ma is aggódom a sorsáért – ez az arab aggodalma az oázisát éltető homoksivatagi forrásért”. A „proletariátus őszinte barátjaként”¹⁹ a forradalmi munkásmozgalmat

¹² ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1961–1972*. Vál., szerk.: ILLYÉS Gyuláné. Szépirodalmi, Budapest, 1989. 82.

¹³ Makszim GORKIJ: A filozófia ártalmáról. Ford.: BRODSZKY Erzsébet. In: M. NAGY Miklós (szerk.): *Huszonegy századi orosz novellák. Orosz dekameron*. Noran, Budapest, 2006. 52–53.

¹⁴ Vitalij SENTALINSZKIJ: *A feltámadott szó. A KGB irodalmi archívuma*. Napvilág, Budapest, 2000. 327.

¹⁵ KASSÁK Lajos: *Csavargók, alkotók. Válogatott irodalmi tanulmányok*. Magvető, Budapest, 1975. 95.

¹⁶ *Gorkij művei XX. kötet. Levelek 1889–1936*. Ford.: TÁBOR Béla. Európa, Budapest, 1965. 461.

¹⁷ *Uo.* 476.

¹⁸ *Uo.* 482., 429.

¹⁹ *Uo.* 313.

a nép nagy emberi ereje megmentőjének, szervezőjének tekintti az *ember felszabadítására*. Számára a „munkás” magasabb rendű minőséget képvisel a „paraszt”-nál, és az *öntudatos munkásból* válhat „a demokrácia arisztokráciája”.²⁰

Minthogy „mind a fizikai, mind pedig az erkölcsi szenvedések régi gyűlöelője”,²¹ ezeknek megéneklőjévé is vált, amihez egy új osztály beemelését végezte el az orosz, egyben a világirodalomba. Ezen „outcast irodalom” képviselőjeként²² Gorkij az elsők között tette láthatóvá és szólaltatta meg a társadalmi elfogadhatóság határán vagy azon is túl – teljes szociális kómában – élő „mezítlábasok” életét. Félreeső városrészek „szemét-proletárjai”²³ és az orosz vidék napról napra élő, hazátlan szegény emberei tűntek fel a földközeli elbeszélésekben. Az ő egymással is sűrűlő napi világukat ábrázolta saját szemmagasságukból, hatásos kontúrokkal és *népi mélységgel*,²⁴ nemegyszer kihegyezett élethelyzetekben. A sokszor zilált jellemekhez és törött életutakhoz legjobban a *szkáz* rétegműfaja illett.²⁵ Gorkij kapcsolódó helyzetrajzai, pillanatfelvételei olyan „szociológiai mélyjelentések”²⁶ voltak, melyeknek dús embervegetációjából azért fejlődésfolyamatok vázlati is kitetszettek, és irodalmi típusok is kiemelkedtek. Utóbbiaként a korabeli oroszországi világ olyan további központi alakjai említhetők, mint a pöffeszkedő, kíméletlen és ravasz *orosz kereskedőréteg*, „az események kritikájában gyönyörködve tétlenkedő”, képmutató vagy cinikus „*humanisták*”,²⁷ illetve különösen is az önelégült és műveletlen

²⁰ Időszerűtlen. 286.

²¹ Gorkij művei XX. I. m. 439.

²² NÉMETH László: *Megmentett gondolatok*. Magvető, Budapest, 1975. 116.

²³ ROSA LUXEMBURG: Az orosz irodalom lelke. [Részletek.] Ford.: CSÉCSY Imre. In: JÓZSEF Farkas (szerk.): *„Mindenki ujakra készül...” Az 1918/19-es forradalmak irodalma. (Szöveggyűjtemény). IV. kötet. (A Tanácsköztársaság publicisztikája és irodalmi élete.)* Akadémiai, Budapest, 1967. 954.

²⁴ LUKÁCS György: *Irodalom és demokrácia*. Szikra, Budapest, 1947. 105.

²⁵ A szkáz a szóbeli közlések szabálytalanságát, hangnemét, modorosságát pontosan megőrző prózai elbeszélésfajta. – KÁMÁN Erzsébet: Gorkij novellái a 20-as évek első felében. In: KOVÁCS J. Béla (szerk.): *Az élő Gorkij*. Kossuth, Budapest, 1987. 225.

²⁶ SPIRÓ György: *Magániktató*. Szépirodalmi, Budapest, 1985. 544.

²⁷ Időszerűtlen. 181.

nyárspolgárság, avagy a megszokásba kapaszkodó, befordulóan kényelmes-bárgyú *kispolgárvilág* „zoológiai individualizmusa”.

Egyik meghatározása szerint az irodalom célja „megmutatni a világnak, hogy az ember, vétkeiben is, erényeiben is, mérhetetlenül bonyolultabb, semmint gondoljuk”.²⁸ A később a „szocialista realizmus” egyik „első klasszikusának” tekintett író felelősségteljes kultúrmissziónak is tekintette az irodalmat, mellyel az egyetemes emberi kultúrát lehet eljuttatni a deprivált milliókhoz. Műveivel életszeretetet, méghozzá egy eljövendő élet szeretetét ültetné el a kiszorítottakban, hogy a kultúrával elindulhassanak az önmegváltás útján és kitörhessenek az elnyomottságból. Mindehhez a szellemi ébredés, erjedés és öneszmélés receptjét kínálja a *népnek*. Felrázó szándékú mondanivalóját *beleírta* a történetek életábrázolásaiba, írásművészete ettől mozgalmi-szociális töltésű. „Harcoló humanista”²⁹ volt, akinek nyugtalan természetéhez a legalitásba nem mindig férő *forradalmi munka* társult, nemegyszer emigrációs életre kényszerülve.³⁰

Íróként kevésbé politikai, mint *szociális* evangéliumot adott, szépirodalmi alkotásaival pedig nagy részt vállalt a proletár-osztályharcos gondolkozás és érzület kialakításában. Miután publicisztikai előkészítőként működött közre, az 1905-ös forradalmi fellendülés – majd leveretés – egy jó adag megerősítő im-

²⁸ Maxim GORKIJ: Az író hivatása – és korunk orosz irodalma. *Nyugat*, 1925/23–24. Forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00385/11837.htm> (Letöltve: 2017. 09. 08.)

²⁹ LUKÁCS György: *Nagy orosz realisták*. Szikra, Budapest, 1946. 126.

³⁰ A Nyugatnak küldött egyik cikke visszatekintésében a maga választotta írói nevén híressé vált Gorkij (a. m. *keserű*) hűen vall irodalomszemléletéről és önpozicionálásáról: „Az orosz irodalom alárendelt és óriási politikai szerepet játszott, mert népe életkörülményei arra kényszerítették, hogy az orosz életmód borzalmas képeit fesse meg, azzal a céllal, hogy undorodást keltsen fel iránta. [...] E cikk szerzője ugyancsak az orosz valóság kritikájának területén dolgozott, [...] azzal a törekvésével, hogy az olvasót a valósággal szemben aktívabb fellépésre bírja. [...] A]z orosz irodalomnak prédikálnia kellett és tanítania, kritizálnia és moralizálnia, ítélkeznie, büntetnie és harcra hívnia a szabadságért.” – Maxim GORKIJ: Az író hivatása. I. m., vö. KRAUSZ Tamás: *A Szovjetunió története 1914–1991*. Kossuth, Budapest, 2008. 41–43.

pulzussal látta el, és neve zászló lett egy *szocialista társadalom* kivívása felé vezető úton.³¹

Az 1917-től meginduló történelmi változások mineműségét Gorkij utóbb nem ítélte meg nagyon másként, mint az egyik hazai szakértékelés, mely nagyjában-egészében négyévnyi *sza-kadatlan népforradalmi folyamat*nak látta azokat, benne 1918–1919-től már egy centralizált és elmerevült állami pártdikta-túra megszilárdulásával.³² A szakirodalom abban bizonyos, hogy a fiatal szovjet államnak – mely hivatalosan csak 1922-től „Szovjetunió” – mindenestre legfeljebb tíz „forradalmi” év ju-tott, hiszen a sztálinista átépülés végérvényes cezúrát hozott a berendezkedés evolúciójában.³³ Gorkij később összevontan ke-zelte az első négy évet, és annak egészét „forradalomnak” ne-vezte. Az évfordulóhoz kötődően elsősorban az őszi indulású bolsevik hatalomátvétel³⁴ 1917–1918-as éveire koncentrálnak, és nem nyújtózunk ki a sokéves ügyel-bajjal előmozdított „konszolidációs” küszöbig.

³¹ Ahogy írta nem sokkal az 1917. tavaszi forradalom után: „Az orosz nép nem ismeri azt a pokoli vakondok-munkát, melyet az ő érdekében végeztek”. – *Forradalom*. 11. Szintén hazabeszélt, amikor írói és értelmiségi elődei és nemzedéktársai közül „a Szellem hőseit” méltatta: „akik egy életen át, nagy és állhatatos hősiességgel végül kivezették Oroszországot a jogtalanság és az erőszak elátkozott birodalmából”. – *Időszerűtlen*. 173.

³² HAJDU Tibor: Lehetséges-e a permanens forradalom? In: KRAUSZ Tamás (szerk.): *1917 és ami utána következett. Előadások és tanulmányok az orosz forradalom történetéből*. Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest, 1998. 16., vö. HAJDU Tibor: 1917 – a forradalom két arca. *Korunk*, 2017/2. 9–10. A tanulmány a politika- és köztörténeti háttérhez még a következő szakmunkákra épített: KRAUSZ Tamás: A Szovjetunió. In: NÉMETH István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. I. kötet. *Európa*. Osiris, Budapest, 2006. 155–161.; KRAUSZ Tamás: *A Szovjetunió története*. I. m. 22–54.

³³ KRAUSZ Tamás: Paradigmaváltás az orosz forradalom megközelítésében. In: KRAUSZ Tamás–VARGA Lajos (szerk.): *Orosz forradalom – szovjet történelem. A Magyar Ruszisztikai Intézet és a Politikátörténeti Intézet 1992. november 20-i konferenciájának szerkesztett anyaga*. Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest, 1993. 21.

³⁴ Nota bene: „egy 150 milliós, a bomlás állapotában lévő országban a főváros megszerzése még nem azonos a hatalom megszerzésével. Az évekig tartó véres harcok és politikai manőverek eredménye volt.” – HAJDU Tibor: 1917. I. m. 9.

Az 1917-es év indulása

1917-re Gorkij alighanem országa legismertebb írói egyikének számított a széles nagyvilágban. A *szocializmus* eszméjének elkötelezettjeként ekkoriban egy szélesebb szocialista szövetség érdekében forgolódott és konspirált. Bejáratos volt az extrémista felfogásuk miatt csak „maximalistának” nevezett bolsevik elvtársakhoz, gördülékeny szellemi cserefolyamataik eredményeit az általa szerkesztett, pártközi jellegű, színvonalas irodalmi-közéleti szemle, a *Letopisz (Évkönyv)* oldalai is tükrözték. A lappal „felforgató és forradalmi agitáció miatt” már 1916 végén több belügyminisztériumi felterjesztés foglalkozott.³⁵

A – földrész naptárához képest 13 napos lemaradásban levő Julián-féle – „ő-naptár szerint” az 1917-es év januárjára illegális ellenzéki napilap mögé tömörülnének a különböző árnyalatú forradalmi elemek. Február 23-ától aztán megindulnak a *forradalomba* torkolló megmozdulások, mint Gorkijnál olvasni: „az utcákon, a tereken zúg-zajong a nép, izeg-mozog, mint rák a kosárban”,³⁶ és elkezdi „törni-zúzni az állam évezredes vas-ketrecét”.³⁷ A *Letopisz* márciusi számában az addig novellákkal jelentkező író ezúttal közéleti jegyzettel rukkol elő. Mint írja, „egyelőre még nem világos, hogy merre megyünk”, mert bár a „világtörténeti sugallat” Nyugat felé mozdítaná Oroszországot, erősen tartják még magukat a hagyománykövetés prókátorai. A *külső-belső függetlenség* üdvözítő állapotához azonban szerinte „nem a végső szabadság misztikájáról kell töprengeni, hanem a legegyszerűbb állampolgári jogok meghódításáról”. Majd cselekvésre hívja fel olvasóit: „a borzalomig tisztátalanul, becstelenséggel és hidegen élünk. Erőfeszítést kell tennünk ahhoz, hogy lábra tudjunk állni és legközvetlenebb ellenségeinktől megszabaduljunk.”³⁸

³⁵ JEMNITZ János: *Fordulat a világháború történetében és a nemzetközi munkásmozgalom (1916–17. március)*. Akadémiai, Budapest, 1983. 212.

³⁶ *Gorkij művei XIII. kötet. Kisregények. Az Artamonovok. 1922–1925*. Európa, Budapest, 1963. 360.

³⁷ *Gorkij művei XII. I. m. 575.*

³⁸ JEMNITZ János: *Fordulat. I. m. 215.*

Még alig győz a forradalom és köszön le a cár (és alakul ki egy osztott hatalom az ideiglenes kormány és a mensevik-eszer többségű Petrográdi Szovjet között), már kétkedő várokozásokat tükröz volt feleségének írt levele: „Nincsenek illúzióim. Nagyon bonyolult minden, és könnyen elveszthetjük a játékok.”³⁹ Ekkoriban hozzák hírbe egy „radikális demokrata párt” tervével, amely értesülést kiigazítani kér: „ugyanaz maradok, aki voltam – vagyis *szociáldemokrata*”.⁴⁰ De e napokban egy „új orosz nemzeti himnusz” szövegírójaként is felröppen a neve orosz lapokban,⁴¹ amely hír szintén kacsnak bizonyult. Gondolatairól bővebb képet kapni áprilisi hírlapi cikkéből, mely üdvözli, hogy „az orosz nép frigyét kötött a Szabadsággal”, azonban figyelmeztet rá, hogy „mi mindnyájan a – tegnap emberei vagyunk”, régi énünkkel is meg kell vívni, miután „megmérgeztett bennünket az elpusztult monarchia hullamérge”. Továbbá egy illúziót is el akar oszlatni: „Ledöntöttük a régi hatalmat, de ez nem azért sikerült nekünk, mert erősek vagyunk, hanem azért, mert a minket senyvesztő hatalom keresztül-kasul rothadt volt s az első erélyesebb lökésre fel kellett dűlnie.” A háború „jóvoltából” erőnyerő „burzsoázia” tehát az „államnak csak khaótikus roncsait” vehette át, és ezeket belakva igyekezhet működtetni „a forradalmi demokráciát”.⁴²

Április közepén indult meg Gorkij irányításával a *Novaja Zsizny (Új Élet)*, mely „a demokrácia védelmét” tűzte ki céljául „a februári forradalom szellemében”.⁴³ A nyitószámban Gorkij ismételten a lekötő-hátráltató erőkre figyelmeztet: „Világért se gondoljuk azt, hogy a forradalom meggyógyította, vagy meggyarapította Oroszországot. A régi és bizony nem bolond közmondás azt tartja, hogy »a betegség mázsaszámra jön ránk és lat-számra hágy el bennünket«.” Zárásul arra int: „Hozzá kell látnunk közös erővel a kultúra fejlesztéséhez.”⁴⁴

³⁹ LENGYEL Béla: *Gorkij*. I. m. 209.

⁴⁰ *Gorkij művei* XX. I. m. 374. Kiemelés tőlem – Eő. Á.

⁴¹ Gorkij írja az új himnuszt. *Pesti Hírlap*, 1917/109. 8.

⁴² *Forradalom*. 9–12.

⁴³ SZŐKE Katalin: *Apokalipszis – 1917*. In: SZŐKE Katalin (szerk.): *Apokalipszis – 1917. Írások az orosz forradalomról*. Európa, Budapest, 1997. 430–431.

⁴⁴ *Forradalom*. 16.

Ezzel kezdetét veszi Gorkij publicistai praxisának oly izgalmas szakasza, melyről kétfajta tárgyalásmód látszik célszerűnek. Az önmagukat szisztematikusan ismétlő gondolatkörökre érdemes előzetesen hosszabb összefoglalásokban kitérni, hogy aztán ezek ismeretében legyen referátum adható a mozgalmas időszak aktualitásaihoz kötődő szerzői észrevételekről, felvetésekről, kronológiájuk szerint, de kisebb tömbösített tárgyalásokon keresztül.

Gorkij fő üzenetei 1. – Az orosz karakterről

„Gyötör engem ez a rejtély – az emberi lélek, az orosz lélek. A forradalom négy éve alatt oly félelmetesen és hatalmasan bontakozott ki, oly vakító fénnel lángolt fel. Vajon kiég-e, és csak hamu marad utána – vagy pedig...?”⁴⁵ – írta Gorkij Romain Rolland-nak 1923-ban. Ehhez kapcsolódóan előrevett és különálló tárgyalásra érdemes az 1917–1918-as cikkeiben minduntalan előforduló téziszgondolata, mely érvelési szerkezete okán jellegzetes *beszédmódként* is olvasható.

A forradalomban részes oroszországi társadalom kapcsán folyvást előkerülnek egybevágó gondolatmenetek annak belső hibáiról, melyek az új helyzetben is tehertételként, a sokaság vállát nyomó átoksúlyként jelentkeznek. Megjelölésként Gorkij „az orosz pszichika némely különlegességeit”, „megrögzött régi orosz szokásokat”, vagy éppen „az emberi viszonylatok régi beidegzettségeit” említi.⁴⁶ A *nép* többségének mentalitásaként nevez meg bizonyos „ázsiai felfogást”, „keleti vért”, az emberek „lelkialkatát, előítéleteit és elfogultságait, belső lényegét”.⁴⁷ Ezek olvastán világos, hogy mai kifejezéssel a *politikai kultúra* oroszországi *hagyatékáról* beszél, ám kifejeződésében a *nép-lélek* vagy *nemzetkarakter* diskurzusának mint politikailag instrumentalizált nemzeti önismereti gyakorlatnak az eseteit

⁴⁵ Gorkij művei XX. I. m. 406.

⁴⁶ Forradalom. 40. és 11.; Időszerűtlen. 207.

⁴⁷ Forradalom. 85.; Időszerűtlen. 204.

is felidézi.⁴⁸ A tisztánlátás érdekében érdemes hát szemügyre venni, mely és milyen „halmazállapotú” attribútumokat hozott szóba és elemzett gyakran.

Szó került mindenekelőtt az ország *szellemi koldusságáról*, a *gyorsan kifáradó értelmű emberekről*. Gorkij szerint „leggonoszabb és legerősebb ellenségünk: a nyomasztó orosz butaság”. Egysikű és beszűkülő gondolkodást, nagy fokú provinciálist, „rút önzést”, azaz „a kemény koponyák és az érckeblek”⁴⁹ világát emlegeti. Emellett a „történelmi érzéknek” híján levőnek, „politikailag tudatlannak”, illetve „társadalmilag neveletlennek” és „kulturálatlannak” is nevezi az orosz néptömegeket. Utóbbi vonásoknak külön elbeszélési regisztere is akad, melyben a legfőbb hiányérzet tárgya, hogy a társadalmi zöm „iszonyatosan érzéketlen a humanizmus és a kultúra iránt”. A *tudományt* és a *művelődést* szervezetlenség és mellőzés övezi, a könyvolvasástól sokan egyenesen mint „idegen hatástól” irtóznak.⁵⁰

Hamar megtudható azonban, hogy például az emberi személyiséget romboló és megalázó „tudatlanság, ostobaság, aljasság

⁴⁸ 1918 januárjában Gorkij maga is beazonosította „az orosz sajtószerűség káros eszméjét” tápláló értelmiségi „neoszlavofilizmust”, amelynek kapcsolódó beszédtypusát, mint látni fogjuk, időről időre maga is *ellen-alkalmazásba* vette, és saját mondanivalóihoz igazította. – Időszerűtlen. 254., 269. Előbbiről: NIEDERHAUSER Emil: A szlavofilek történetiszemléletéhez. *Acta Universitatis Debreceniensis De Ludovico Kossuth Nominatae*, 1966/V. 27–42. A kérdés Gorkijnál analitikusabb kortárs tárgyalójához, Karl Kautskyhoz lásd MÁTÉ István: A nemzeti kérdéstről folytatott 1914 előtti Lenin-viták elméleti összefüggéseiről. *Párttörténeti Közlemények*, 1987/1. 102–104. Újabb orosz hangon, demitologizálási szándékkal, részben mégis tovább beszélve az alkatediskurzust: Dmitrij LIHACSOV: Az orosz történelem mítoszai. *Magyar Lettre Internationale*, 1993/10. 21–22. Térségi mentális szerkezetek stratégiai tradícióiról kiváló tudósi munkával nyilatkozó, metaszinten azonban értékvalasztási ajánlatot is hordozó hazai alaplmu: SZÜCS Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. *Történelmi Szemle*, 1981/3. 313–359. passim. A felvetett diszkurzivitás általános dimenziójához a témában: TRENCSENYI Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2011.

⁴⁹ Kedvelt toposz az orosz kultúrában. – GEREBEN Ágnes: Ismeretlen Gorkij-levelek amerikai levéltárakban. In: KOVÁCS J. Béla (szerk.): *Az élő Gorkij*. Kossuth, Budapest, 1987. 61.

⁵⁰ Időszerűtlen. 182., 215., 201.; *Forradalom*. 15., 10.

és faragatlanság sokfejú hidróját” a társadalmi berendezkedés „döntő tendenciái” táplálják. Jelesül „a monarchia ólomfedele alatt felhalmozódott” tulajdonságegyüttesről van szó. Mint már egy az első orosz forradalom idején írt nyílt levelében megjegyezte: „Egy népnek, amely egy a legtriviálisabban a pokolra emlékeztető iskolában nőtt fel, egy népnek, melyet ökölcsapásokkal, bottal és nagajkával neveltek, nem lehet finom érzésű szive.”⁵¹ Úgy látja, az ideális „erkölcs” helyébe ezért fokozatosan a *konvencionalitás* „hideg” normái léptek, amelyek a gyakorlatban megkeményedett bizalmatlanságot, „sandaságot”, jóra való vakságot, tehát igazi „erkölcsi kavarodottságot” eredményeztek, „melyben élni mi már megszoktunk”. Ember és ember közti örült kínzásoknak és sanyargatásoknak számos békeidőbeli „nyugodt” formáját, esetét említi korábbi évtizedekből. Ezen rendszeres nyerseségeket és idegenkezű bántalmakat mint „rég, állati életmódot” szerinte tehát „a monarchikus rend ottotta belénk”, azaz nem társadalmi formációjű és kifejlésű magatartásmódok. Továbbélésüket majd az ősi újabb hatalomátvételt követően a következőképp konstatálja: „A bolsevizmusban az orosz lélek sajátossága nyilvánul meg. [...] Mindegyik nép a maga sajátos, egyéni, csak reá jellemző módszereivel harcol a szocializmusért”, márpedig az új vezérek „az erőszak és a gyilkolás világában nevelődtek”.⁵²

Máskor az anarchikus viselkedés kapcsán fogalmaz úgy, hogy arra az orosz nép „organikusan hajlandó” vagy „eredendően” hajlamos. Hogy ez mégsem valamilyen „fajbiológiai” jegy, azt egy másik meghatározása teszi egyértelművé: „Mi, oroszok, természetünk szerint anarchisták vagyunk, kegyetlen fenevadak, ereinkben még mindig sötét és gonosz rabvér folyik, a tatár és a jobbágyiga mérgezett öröksége.”⁵³

Egy másik vetületben az „ázsiai tunyaság, keleti passzivitás” toposzát erősíti, amikor állítja: a tétlenség-tehetetlenség „vé-rünkbe és húsunkba ment át”. Mert az akarategyengeségnek, a

⁵¹ Maxim GORKIJ: Gorkij levele. A L'Humanité-ből. *Kassai Munkás*, 1920/24. 1. – *nagajka*: ólomgolyókban végződő szíjkorbács.

⁵² *Forradalom*. 10., 30.; *Időszerűtlen*. 213., 254., 258.

⁵³ *Forradalom*. 32.; *Időszerűtlen*. 232, 271.

szapora beleunásnak és a gyávaságnak címzi Gorkij a következőket: „ahogy a költő mondja: Fel-felbuzdulunk mink a jóra, De cselekvésre nem születünk”. Az ország megannyi beletörődő „oblomovjára” pedig a jelenben is érvényesnek látta, hogy „egy fikarcnyit sem bízok önmagában. Ez a nép mindig csak abban hitt, hogy »majd csak lesz valahogy«, s arról ábrándozott, hogy valahonnan kívülről érkezik majd a segítség”. Mindez úgyszintén soknemzedéknyi *elsajátítás* szüleménye: „Az orosz nép – a történelmi fejlődés körülményeinél fogva – hatalmas, elernyedtest, nincs hajlama az államalkotáshoz”. Mindamellett a helyzet visszájára fordulásától is tartott: „különösen gyanakvóan, bizalmatlanul tekintek a hatalmon lévő orosz emberre, mert aki maga nemrég rab volt, abból lesz a legféktelenebb zsarnok”.⁵⁴

Gorkijnak „népéről” adott – és helyenként osztályhelyzet szerinti képletekben elbeszélte – átfogóan lesújtó vélekedése nem marad meg a *moralista* jajszavának. Egyik kulcsmondata szerint ugyanis „a mi legkiméetlenebb ellenségünk a mi multunk”. Márpedig „a múltak nehéz, rozsdás békói” – *lerázhatók*. Nem véletlen, hogy Jézus mellett Prométheuszt mutatja fel mintaként, aki „mint a régi istenek ellensége első, aki a Sors ellen fellázadt”. A kétségkívül patológikusnak leírt társadalmi jellemzők kapcsán ezért kijelenti: „Igenis tagadjuk, hogy halálos a betegségünk [... N]em pusztulunk el, ha közösen és kitartóan gyógyítjuk magunkat.” Szembe akar hát szállni minden akaratelporlasztó sugalmazással, és hirdeti: „minden tőlünk függ, minden belőlünk indul ki, mi magunk teremtünk meg minden tényt és feltételt”. Egy *új ember* pedig *új életet* teremthet, és akkor megszülethet „a nemzet újjászülető lelke”.⁵⁵

A *politikai gondolkodó* Gorkij tehát lépten-nyomon *nemzeti autosztereotípiák* gyűjtésének – esetleg gyártásának – módszerével él. Tragikus és esszencialista felhangú jellemzéseiben egy *historicista diskurzussal* párosulnak. Akár az egyéni

⁵⁴ *Forradalom*. 45.; Időszerűtlen. 229–230., 269., 281. – Oblomov: Goncsarov regényhőse, az orosz irodalmi hagyomány „Pató Pál ura”, a lusta közönyösség mintapéldája.

⁵⁵ *Forradalom*. 19., 100–101. Kiemelés tőlem – Eő. Á.; Időszerűtlen. 233., 244., 254.

életvezetésben, akár a rögzült csoportszerű tudati elemek terén a *történelmi-társadalmi előfeltételeket* helyezte előtérbe. A *nemzeti lényegnek* látható karakterjegyek ennél fogva nem kell hogy ellenálljanak bármilyen időmúlásnak és történelmi cselekvésnek, hanem akár *emberi önerővel* kiküszöbölhetőek.⁵⁶ Egyfajta identitásnarratívára emlékeztető fejtegetései tehát nem pusztán retorikai funkcióval bírtak, de segítségükkel tartalmilag is kimutatta, hogy a *sorsszerűség* defetista alakzata leváltható, és egy ideologikusan felfogott és módosítható *társadalmi fejlődésben* a *történelem* követheti a *természetet*. Ami tehát sok más nézetű kortárs szemében természeti meghatározottságnak tetszett, azt Gorkij is segített *történelemként értelmezni és történelemmé változtatni*. Vagy másképp szólva, levezette, hogy az ember a történelmi adottságok *ellenében* képes lehet egy új, második „természetet” létrehozni.

Következésképp a vizsgált írásokból szemléletesen kivehető, ahogy szerzőjük egy drasztikus *önsemléletesi klímaváltozást* igyekezett honfitársaiban előmozdítani. Ez a közrendűek, a lecsúszottak és a kitaszítottak számára magát a *politikai cselekvőképesség megteremtését* jelentette.⁵⁷

Gorkij fő üzenetei 2. – Kulturális előrelépés

A további nagyobb csomóponti elemekre térve, már első idézett cikkeiből is kicsengett a rövidesen elismételt meglátása: „A haza kisebb veszélyben érezné magát, ha több lenne ha-

⁵⁶ Vannak azért jelei annak is, hogy mégsem ellensége minden metafizikának és büszke közösségi misztikának, és képes valamiféle időtlen nemzeti eredetiségben vagy kivételességben gyönyörködni. Például Időszerűtlen. 248. vö. 177.; *Gorkij művei XII*. I. m. 562.

⁵⁷ Hogy a fenti megfontolás bizonyosan jelen volt benne, ellenpróbaival is igazolhatónak látszik. „A művelt világhoz” adresszált 1918. december 1-jei manifestuma már új helyzetet lát maga körül, és az országon kívülre szánt politikai üzenetbe ágyazva már máshogy beszél. Egyszerre bármilyen visszartató történelmi hagyatéknak híján levőnek látja magukat: „Az oroszok úttörői lettek ennek a kulturideálnak [a „szocializmusnak” – Eő. Á.], mert hagyományok nélküli nép, amelyet a mult kevésbé befolyásol” – Maxim Gorkij a művelt világhoz. *Népszava*, 1918/307. 6.

zánkban a kultúra.” Majd a kijelentés még ugyanezen írásban riadóztató jelszavá élesedik: „Polgártársak! Veszélyben a kultúra!” Szívügyeként, visszatérő követelésként a „kulturális újjászervezkedésre” való felhívás tekinthető – szerinte ugyanis a forradalmi örvénylésben csak ez mentheti meg Oroszországot „a pusztulástól”.⁵⁸

Vallotta, hogy a lélek mielőbb „gazdagabbá és tartalmasabbá” teendő, és miután a „politika” önmagában képtelen hatékonyan „új embert” nevelni, milderre a *kultúra* lenne hivatott, kibontakoztatva „a személyiség minden képességét és tehetségét”, egyúttal „megerősítve az emberben a társadalmi lelkiismeretet, a társadalmi morált”. Mint másutt fogalmazott: „Ahogy a tudomány az emberiség esze, úgy a művészet a szíve. [...] feltárja az emberben az általános emberit, egyesít bennünket.” És amilyen mértékben sikerül megkívántatni a tömegekkel az igényt kulturális alkotások iránt, ezek mindinkább „jó ízlésre és a szép szeretetére” tanítják az embert – „a kultúra demokratizálódik”, és ez csak megnöveli majd „a művészeti ipar nevelő szerepét, fejlődése pedig felgyorsul”.⁵⁹

A folyamathoz „aktív, cselekvő viszonyulást” hirdetett: „gyors, tervszerű, sokoldalú és kitartó”, akár „sok évre szóló makacs, lankadatlan kulturális felvilágosító munkára” biztatta értelmiségi kortársait, hogy azok „az oroszországban nagy és bátor követeléseket neveljenek” és felcsiholják „benne az aktivizmust, az iniciatívát”.⁶⁰

A világeletemben a művelődési színvonal emeléséért küzdő Gorkij cikkeiben több ízben panaszolta fel, hogy a könyvpiac értékei kiveszőben, a könyvtárak megsemmisülőben vannak, és a könyvnyomtatás is a mostohán kezelt területek egyike. Ráadásul a sietős elítélések és bebörtönzések az analfabetizmus visszaszorításában korábban jeleskedő személyiségeket is érintenek, ahelyett, hogy szakértelmüket az új rendszer építő

⁵⁸ Időszerűtlen. 182, 213., 215.; *Forradalom*. 53. Erre később is így emlékezett: „A forradalom első feladatának oly feltételek megteremtését tartottam, amelyek az ország kultureroineik fejlesztését segítenék elő.” – GORKIJ Maxim: *Az Ember. Munkás (Proletár)*, 1924/45. 2.

⁵⁹ Időszerűtlen. 207., 221., 233., 249.

⁶⁰ Időszerűtlen. 201., 217.; *Forradalom*. 89.

munkájába vonnák be. „Így torlaszolja el az orosz ostobaság az ország újjászületéséhez vezető utakat és ösvényeket” – fogalmazott egy helyütt. Holott – írta – nemcsak első számú *proletárérdek*, de valójában *minden* azon fordul meg, hogy „a nép okos, igaz könyveket kapjon kezébe”. A kívánt kimenetelt csak hosszú lejárátúnak tudta elképzelni: „ezt a népet a belénevelt rabságtól a kultúra lassú tűzével kell megtisztítani és vele megedzeni”. Ahogy a nemzetek közti béke állapotáig is, úgy vélte, „még évtizedek múlnak el szorgalmas, mindennapi kultúrateremtő munkában”.⁶¹

Gorkij fő üzenetei 3. – Az emberi értelem és józanság kiterjesztése

Az előző programponntal párban említendő a *tudományterjesztés* célja. Már 1917 tavaszán kifejezte – hogy azután legközelebb csak egy év elmúltával kezdje újra hangoztatni – „az emberi észbe vetett hitét”. Mint írta, „az orosz forradalom az én szememben [...] az észszerűség fényes és örvendetes jelenségeinek sorozata”. Kapcsolódó előfeltevéséről mint egyik védjegyről már szoltunk, e szerint az ember: „a természet legszebb és legértékesebb alkotása, a legkiválóbb, ami csak létezik a világon”. Márpedig az emberi értelem vívmányait szüntelenül igyekezett népszerűsíteni, különösen ezek „európai” mintáit tolvya előtérbe.⁶²

Úgy találta, hogy „a tudás az az erő, mely előbb-utóbb győzelemre vezet az embereket a természet elemi energiái felett és alárendeli ez elemi energiákat az ember, az emberiség egyetemes kultur-érdekeinek. A tudást demokratizálni, az összes emberek közös tulajdonává kell tenni, mert [...] egyedül a tudás

⁶¹ Időszerűtlen. 265., 183. Kiemelés tőlem – Eő. Á. 181.,281. vö. „ahhoz, hogy államépítésre alkalmas legyen, igen sokáig kell gyúrni és tűzben égetni”. – *Gorkij művei XII.* I. m. 566. A cikkekben képviselt következtetés higgadságából egyedül az első nagyobb bolsevik felkelési kísérlet júliusi napjai billentik ki, amikor úgy érezte: „Ha egy forradalom nem képes az országban azonnal hatásos kulturális fellendülést elérni, akkor, véleményem szerint, ez a forradalom sikertelen és értelmetlen, s mi pedig életképtelen nép vagyunk.” Időszerűtlen. 181. Kiemelés tőlem – Eő. Á.

⁶² *Forradalom.* 14.; Időszerűtlen. 171., 183.

a gyümölcsöző munka forrása, a kultúra alapja.” Ezért számos alkalommal kiált „információs folyóiratokért” nemcsak a kulturális munka imponáló példáiról, de az elméleti és alkalmazott tudományok területéről, hogy jelentékenyen megtámogatható legyen a „tudati és érzelmi nevelés” ügye.⁶³

Egyfelől értelmiségi támogatást igényel, másfelől „Bárcsak”-kezdetű mondatokban az ország vezetőit is annak felismerésére serkentené, hogy helyes államérdek a tudósi munka felkarolása – a gyarapodó tudás ugyanis „meg tudja gyógyítani a beteg lelkeket, megvigasztalja az elkínzott embereket és fokozza munkaképességüket”. Ennélfogva csak bíráló szóval tudja illetni „a fővárosi sajtó” azon gyakorlatát, mely tudományos ismeretterjesztő egyesületek – és más szociális nevelőintézmények – közérdekű felhívásainak közlését valósággal bojkottálja.⁶⁴

A kultúra programterületéhez hasonlóan Gorkij itt is kitér rá, hogy különösen a *munkásságnak* mennyire szükségesek „a tudományos-technikai ismeretek”. Nehezményezi, hogy körükben az „iparnak” milyen rossz sajtója van: csak kizsákmányoló gépezetként láttatják, miközben meglehetősen „kulturális és értékteremtő szerepet” hordoz. Fejlődésére „feltétlenül szükség van [...], hogy az országot megmentjük és európaivá tegyük” – írja. Szintén vallja továbbá: „*Legeredményesebb a nyugodt munkálgodás.*” Mi több, a „külső ellenség” ellen pláne „a szervezett értelem higgadt vasereje” a legjobb fegyver.⁶⁵

Még egy idetartozó származékos kívánalma és maximája a *szólásszabadság* hathatós működtetése. Ez szerinte egyenértékű „az igaz” kimondásának lehetőségével, márpedig legjobb meggyőződése szerint az „igazság rendező ereje”, „annak lélekisztító tüze” kell betöltse a nyilvánosságot. „Soha sem volt még ilyen szükségünk a fenéig felkavart élet jelenségeinek pontos és férfiasan igazságos értékelésére” – írta egyik cikkében. Ehhez épp a kultúra és a tudomány eredményeit közlő különféle sajtókiadványok járulhatnak hozzá, és egyáltalán, az érzé-

⁶³ *Forradalom*. 13.; Időszerűtlen. 235.

⁶⁴ Időszerűtlen. 241.; *Forradalom*. 54.

⁶⁵ Időszerűtlen. 217., 232., 237., 286.; *Forradalom*. 14. Kiemelés az eredetiben.

keny és elfogulatlan problémafelvetések. Egy év elteltével sem látja másképp: „Tudás és önismeret nélkül sehová sem jutunk a jelen poshadt mocsarából.” Nagy társadalmi feladatnak tekintette, hogy a „gyógyító erejű” önvállalás képessége kifejlődjön, és „fogyatékoságainkat férfiasan beismerjük”. Ily módon kiderülhet, milyen múltbeli mulasztások és hanyagságok alapozták meg a „morális összeomlást”, felelős önvizsgálattal pedig ki-kikell majd ismerje: „mindannyian bűnösök vagyunk”.⁶⁶

A kötöttebb időszerűséggel bíró tematizációk idővonala

Még az 1917. áprilisi helyzetet jellemzi úgy, hogy: „Politikai indulatok viharában élünk, a hatalomért folytatott harc káoszában”, amelyben „a személyiség lebecsülésének gyomnövénye” burjánzik a politika mezején. Miközben lapjával az évben végig újabb és újabb békeprogramot sürget, ekkoriban az ellen szólal fel, hogy a jeles és társadalmilag értékes alkotó, illetve művészembereket kiképzetlenül-védetlenül engedik a front „vágóhídjára”. Ez „ugyanolyan pazarlás és ostobaság, mint igáslóra az aranypatkó” – írja majd később, ugyanis vallja és vállalja: a kimagasló „tehetségek” többletértéket képviselnek, ezért kijárna nekik a „mentesülés” az értelmetlen katonahaláltól.⁶⁷

Április végén olvasható egyik nagy háborúellenes deklarációja. E szerint „Európa öngyilkossága” folyik, ami lakóinak egyetemes felelőssége, minthogy „az európai kultúrát” mint „a Föld legértékesebb kincsét” létrehozó népek épp naphosszat ölik egymást. Úgy érzi, „megtébolyító”, lezüllesztő légkör üli meg a földrészt, benne úgy „a militarizmustól megbecstelenített tudomány”, mint a művészet prostituálva lesz.⁶⁸ Az érem másik oldala, hogy számlálhatatlan robbanóanyaggal „a szó szoros értelmében »szélnek eresztik« az ország kincseit”. Undorodnia

⁶⁶ Időszerűtlen. 175., 210., 221., 246., 295.; *Forradalom*. 53., 12.

⁶⁷ Időszerűtlen. 206–208., 211.

⁶⁸ Vagy, ahogy ezzel összecseng egyik drámafőhősének megállapítása, mely szerint a háborúban: „mint a cirkuszban a tigris ketrecből, ráeresztették a halált az emberekre”. *Gorkij művei XIV. kötet. Visszaemlékezések, elbeszélések – Színművek 1924–1936*. Európa, Budapest, 1963. 585.

kell „a Kapzsiság és a Butaság” ezen értelmetlen tobzódásától. Mindennek háttérében az állagvédő reakciós vezetők előtt „a nép értéktelenebb, mint a kő, a hazaszeretet – csak szokás. [...] ha az egész föld elpusztúl is, azok másképen élni nem akarnak, mint ahogy’ élnek”.⁶⁹

A belpolitikában élesen bírálja az utcán nyilvánított ellenvéleményre karhatalmi erőszakkal rontó kormányt: „valakit megölni, valakivel erőszakoskodni, még nem azt jelenti, hogy megöljük az eszmét is, bebizonyítjuk a gondolat helytelenségét, a vélemény tévességét. *A szabadság nagy jótéteményét nem szabad a személyek elleni bűnökkel elhomályosítani, különben sajátkezüleg fojtjuk meg a szabadságot*”. Közvetve szót emel a letartóztatással fenyegetett Lenin és párthívei, „a politikailag elnyomott, velünk együtt szenvedő, igaz proletárok” érdekében, ahogy kiáll majd lapjával a Lenint német ügynöknek mondó vádakkal szemben is. Ugyanakkor, előretekintve, a majdani hasonló állami fellépések nyomán a bolsevik hatalomnak is szemére fogja olvasni, hogy „az eszmék nem a fizikai erőszak módszerével győznek”. Tapasztalatai szerint a „másképp gondolkodók módszeres kiirtása” régi hagyományát – mint „kényelmes módszert a lázadók elleni harcban” – Leninék is folytatták.⁷⁰

Panaszolta továbbá a volt udvari életről szóló gyűlöletbrosúrák aszfaltirodalmának és „szennyos bulvárregényeknek” a „mérgezését”, mely „szociál-pedagógiai erejével” a fiatalságban kaján szadizmust fejleszt. Nem sokkal később egy megtört egészségű cári családtagon élcelődés esete fölött mondott ítéletet: „Kinevetni a beteg, szerencsétlen embert, bárki legyen is az, hitvány, aljas dolog. S ugyanazok az orosz emberek hahotáznak, akik ezelőtt öt hónappal remegő félelemmel viselkedtek a Romanovok iránt”.⁷¹

Április folyamán egyébiránt lehetséges kormánytagságáról is szóltak hírek – „szépművészeti” reszortkörrel –, azonban lapjában határozottan az ideiglenes kormányból való távolmaradás mellett tette le a voksot, és elvbarátait intellemmel látta el:

⁶⁹ Időszerűtlen. 171., 173.; *Forradalom*. 62.

⁷⁰ *Forradalom*. 17.; FALUDI Iván: Gorkij. I. m. 238.; Időszerűtlen. 187., 253.

⁷¹ Időszerűtlen. 210.; *Forradalom*. 20., 64.

„Polgári kormányokban a szocialisták rendszeresen csak tűszai a demokráciának azért, hogy biztosítsák a tömegek helyeslését a kormánypolitikához.”⁷²

Májusban intézett „szózatot” értelmiségi kartársaihoz annak érdekében, hogy „a már felélesztett politikai érzelmek után felélesszük a népben az erkölcsi és esztétikai érzéseket is”, ily módon a „megkötyagosodott” orosz lelkek „háborgása” szelídülhetne. Egy elhivatott missziós magatartást később is elvár az írástudóktól, akik szerinte kihasználhatnák az időt, hogy behatóbban megismerkedjenek „a munkások kulturális szükségleteivel, törekvéseivel”, ami aztán oldhatná „szkepticizmusukat” és téves képzeteiket.⁷³

Feljegyzi még, hogy a „könyvpiacról szinte teljesen eltűnt a jó, becsületes könyv”, ezzel szemben a mocskolódó heccsajtó oldalain – akár csak az 1905-ös forradalmat követően – „ismét feltörnek a piszkos vádaskodások gejjírjei”, ami az olvasót csak „az igazság elferdítésének, a rágalmazásnak szabadságára”, valamint a bűnbakkeresésre tanítja. A kérdéskör taglálására számtalanszor sort kerít még. Hónapról hónapra újólag megállapítja például, hogy a hírlapok „perlekedői” „csak az epés és rosszindulatú marakodásokkal foglalkoznak”, ennél fogva nem kaphatnak hangot az aggasztó és valóban fontos jelenségekről szóló híradások. És a közélet „fogakat csattogtató” szereplői nemcsak hogy úgy általában válnak egymás „erkölcsi hóhérjaivá”: kifejezetten a *Pravda* tollnokairól – „a bolsevikok »inasaírók«” – is megírja 1917 végén, hogy „a forradalom első napjaitól a nyamnyam törzs emberevőinek őrzőjévé vetett[ék] rá magukat a demokráciára”. Figyelmeztetése szerint a politikai haragvásokat „sokkal illendőbb szavakkal”, „taktikusabban, megfontoltabban” kellene megfogalmazni.⁷⁴

Júniustól kezdi észrevenni, hogy a művészetek iránti országos közömbösség okán nem csodálható, „ha különféle kalandorok speciális rablóbandákat szerveznek az állami és magántulajdont képező művészi tárgyak és gyűjtemények kifosztásá-

⁷² Gorkij a koncentráció ellen. *Népszava*, 1917/124. 4.

⁷³ Időszerűtlen. 214.; *Forradalom*. 27., 44.

⁷⁴ Időszerűtlen. 215., 218., 224., 267–268.; *Forradalom*. 36.

ra”. Többször sürgeti a koalíciós kormány(ok) közbelépését, és ugyancsak többször szót ejt a reprezentatív épületek – templomok, múzeumok, kastélyok – kifosztásának és „feldúlásának” elszomorító jelenségéről, melyet maga különösen a „romboló hajlamú” szegényparasztok részéről tapasztalt.⁷⁵

Emellett fájó paradoxonnak találja, hogy bár „a forradalom éppen a kultúra érdekét akarta szolgálni, a kulturális erők, a kulturális igények fejlődése hívta életre”, a gyakorlatban mégis cserben hagyni látszik saját előidéző motívumát. Egy diszjunkt helyzetet lát létrejönni: „az adott körülmények között és az orosz lelki alkat néhány jellegzetessége következtében a politikai harc szinte lehetetlenné teszi a kultúra építését” – a kulturális érdeklődés nem tud kialakulni a lakosságban, „melynek fejét »az ördög piszkálta meg«”. Később a „tömeg kegyeit hajhászó” „szovjethatalom” láttán kell igazat adjon azon vádaknak, melyek szerint „a bolsevizmus nemzeti szerencsétlenség, mert azzal fenyeget, hogy az általa felszított vad ösztönök megsemmisítik az orosz kultúra gyenge csíráit”.⁷⁶

Gorkij egyik megingathatatlan nézetét ugyancsak egy júniusi állásfoglalásával érdemes bevezetni: „A zsidók egyenjogúsítása: forradalmunk egyik legszebb vívmánya. [...] lelkiismeretünket egy gyalázatosan véres és mocskos folttól szabadítottuk meg.” Arra is felhívja a figyelmet, hogy „a zsidóság sokkal becsületesebben és eltökéltebben harcolt Oroszország politikai szabadságáért, mint sokan az oroszok közül, mert a zsidók közül sokkal kevesebb renegát és provokátor került ki”. Továbbá úgy tapasztalta, „a zsidók zöme [...] sokkal okosabban szereti Oroszországot, mint sok orosz”. Ugyanakkor hamar „judofóbiás” röpiratokról, az „ordas hazafiasságú” feketeszázas körök uszításairól kell beszámoljon, melyek „sületlen badarságai” mögött épp azt a felismerést látja munkálni, mely szerint: „Üsd őket, mert jobbak nálunk!” Mint kifejezte: „visszataszító ez a lusta lélekkel poroszkáló antiszemitizmus!”, melyet „orosz tökfajak hordanak össze tehetetlen, ocsmány dühükben”. Miután a bol-

⁷⁵ *Forradalom*. 39., 77.; GORKIJ Maxim: *Az Ember. Munkás (Proletár)*, 1924/47. 6.

⁷⁶ *Időszerűtlen*. 221., 297.; *Forradalom*. 53.

sevik vezérkar néhány „zsidónak” látott tagját is kipécézték, hogy róluk „az egész zsidóság kárára” általánosítsanak, Gorkij emlékeztetett rá, hogy egyfelől „az osztályellentét a zsidóság között nem kevésbé éles, mint a többi nemzet soraiban”, másfelől Lenin maga „a tiszta orosz vérű megtévelyedett”.⁷⁷

Még a hónapban tünetértékűnek találta és ideáljai fényében igencsak leomozta, ahogy az utcai forgatagban büszkén hallotta a „felhevült tudatlanságot” nyilatkozni, mely elhárítja magától a közélet minden „bonyolult kérdését” és „fortélyos dolgát”, és – alighanem „demagógok” által is gerjesztve – „értelmiségellenes kirohanásokra” ragadtatja magát. Ez a tendencia a tömegek „fej nélkül maradásával” fenyeget, vélte Gorkij. Ezen hetek lelkiállapotával kapcsolatban a hó végén egyébként úgy nyilatkozott exfeleségének, hogy: „Lelki ellentmondásban élek önmagammal, és nem látok más kiutat a társadalmi munkán kívül.”⁷⁸

1917 orosz időmérés szerinti júliusát a bolsevik katonai és matróz lázongók petrográdi tüntetései vezették be, és az esemény sorban a közéletben egyébként Lenin-szimpatizánsként elkönyvelt Gorkij csak „esztelen utálatosságokat” tudott látni. Mint írta: „Világos, hogy valaki sebtében, meggondolatlanul tervezte ki ezt a borzalmas száguldást a »szociális forradalomba«, és az is világos, hogy az az erő, amely kilökte az utcára az állig felfegyverzett tömeget, nem más, mint az emberi ostobaság.” Ennek következménye volt az emberek „rémülettől esztét veszített hústömegként” viselkedése, amely Gorkij számára a forradalmi állapot belső törekenységét tanúsította. Emlékeztetett: „nem a »burzsujok« lőttek, aki lőtt, nem a forradalomtól félt, hanem a forradalmat féltette. Ebből a félelemből túl sok van mifelénk”. Tiltakozó szavai miatt *jobbról* és *balról* is megtalálják a kritikák, és ezekben a hetekben úgy kell érezze: „Ugy állok a két szélső párt között, mint az orvos, aki maga is bélpoklos lett

⁷⁷ Időszerűtlen. 305–306., 310–312.; *Forradalom*. 46.

⁷⁸ Időszerűtlen. 225–266.; LENGYEL Béla: *Gorkij*. I. m. 209.

betegai közt: most őt okolják a ragály terjedéséért s kegyetlen sorsára bizzák.”⁷⁹

Augusztustól már egyre-másra a „békekötést elodázó”, céljaiban bizonytalan és bázisát veszített Kerenszkij-kormányt mondatná le, de a Kornilov-féle, alighanem puccsista ambíciójú „lázaság” idején lapja a hivatalban lévő kormányfő támogatására szólít fel.

Az ellentmondásos sajtóértesülések szerint szeptemberben Gorkij lapját rövid időre betiltják és/vagy *Szvododnaja Zsizny* (*Szabad Élet*) címen kell átmenetileg megjelenjen.

Bolsevikok a hatalomban

Októberben azután a júliusi jelenetek 20-a körül várható megisméltőlődéséről hallani híreszteléseket. Gorkij előre tart attól, hogy reszkető kezű katonák „a puskákból lövöldözni fogják a boltok kirakatait, meg vaktában az embereket. [...] csak azért, mert [...] meg akarják ölni saját félelmöket. [...] Kiözlnek az utcákra a szervezetlen tömeg, nem igen tudva azt sem, hogy mit akar; [...] Nagyon valószínű, hogy az események ezúttal még véresebb, pogromszerű jelleget öltenek, még súlyosabb csapást mérnek a forradalomra.” Reméli hát, hogy a bolsevik vezetés mielőbb megcáfolja a terveikről szóló mendemondákat.⁸⁰

Mint ismert, ellenkezőleg: ezeket sikerrel váltották valóra, ha pár nappal később is, és velük együtt egy „öntudata szerint szocialista forradalom” jutott szóhoz a hatalom petrográdi (majd moszkvai) csúcsain.⁸¹ Az új helyzetről rajzolt egyik életképén a

⁷⁹ *Forradalom*. 58.; Időszerűtlen. 179–180.; FALUDI Iván: Gorkij. I. m. 239. De ekkor terjesztenek „németbérencségéről” is vádakot, amely kapcsán lapja politikai pozícióját újjólal definiálja, mint amely vállaltan „a nemzetközi demokrácia, a szocializmus és a kultúra érdekeit szolgálja. Mindenkor a legélesebben fordul úgy a jobbról, mint a balról jövő minden olyan kísérlet ellen, amely a tömegek sötét ösztöneinek a fölébresztésére irányult.” Gorkij Burcev ellen. *Népszava*, 1917/206. 10.

⁸⁰ *Forradalom*. 66–67. Egyúttal lapja adott teret a bolsevik Kamenyev és Zinovjev véleményének a fegyveres felkelés időszerűtlenségéről. – KRAUSZ Tamás: *Lenin*. I. m. 489.

⁸¹ KRAUSZ Tamás: *Paradigmaváltás*. I. m. 20.

harci cselekményekben minden fél részéről túlnyomó szerepet játszó „ifjúság” véráldozatait mutatja ki. Egy másikon a városban kitartóan egymásra tüzelő két forradalmár katonacsoport között egy civilnek sikerül „parlamenteri” szerepbe kerülnie: „Kisül, hogy ugyanegy ezred katonái lőttek egymásra.” Gorkij leginkább csak „fejvesztett rohanást” és a letűnt világot idéző bűnisméltéseket érzel magá körül.⁸²

A színre lépő – az egykorú hazai szóhasználatban „bolsevik” – új elit tagjairól Gorkij hamarjában az alábbi megsemmisítő gondolatmenettel szolgál: „erősen hiszem, hogy [...] értelmessége, történelmi feladatainak felismerése mihamar felnyitja a proletariátus szemét, hogy meglássa, mily lehetetlenségek a Lenin ígéretei, mily veszedelmes és esztelen annak Nyecsajev-Bakunin-féle anarchizmusa. [...] Természetes, hogy Lenin nem hisz az orosz proletariátusnak a jelenlegi körülmények között való győzelmében, de meglehet, hogy számít valami csodára. A munkásságnak tudnia kell, hogy csodák a valóságban nem történnek, hogy ami rá vár, az az éhség, az ipar tönkrementése, a közlekedés megsemmisülése, sokáig tartó véres anarchia és ezután – nem kevésbé véres és sötét reakció”. Ehhez kapcsolódóan egyrészt kiemelendő Leninék rokonítása a nyecsajevi fanatizmussal, melynek szerinte vezényszava: „teljes gőzzel neki az ingoványnak!” Mindenképpen a Lenint és társait illető „dörögő filippikák” kicsúcsosodása ez az időszak, olyan kitételekkel például, hogy: „*Lenin* nem mindenható varázsló, hanem *hidegvérű szemfényvesztő*, aki nem törődik a proletariátusnak sem becsületével, sem életével.”⁸³

Másfelől egy később sokszor megismételt előreutaló jóslatot is ekkortól indít útjára, mely szerint a „munkásság az ő vezetőinek hibáiért és bűneiért ezer meg ezer étellel és patakozó vérrel fog megfizetni”. Ugyanis a „Leninisták a szocializmus

⁸² Gorkij az orosz ifjúságról és a forradalomról. Az *Est*, 1918/116. 8.; Maxim GORKIJ: *Bolsevikiek*. I. m. 123–124. Itt érdemes közbevetni visszaemlékezéseit: „A bolsevikokkal együtt dolgoztam [...] egészen 17-ig, Októberig. Októberben elszakadtam tőlük.” – *Lenin–Gorkij*. I. m. 286.; vö. *Uo.* 313.

⁸³ *Forradalom*. 68–70.; ELEK Vidor: *Gorkij*. I. m. 58. Nyecsajev: hírhedt nihilista „magánforradalmár” és elvakult konspirátor, akinek története Dosztojevszkijt egy nagyregényre is ihlette.

Napoleonjainak képzelve magokat, hazudoznak, szertelenkednek”, öldökölnek, és az ez utóbbi során kiontott „vér beszennyezi a proletariátus zászlaját, bemocskolja becsületét, és megsemmisíti társadalmi idealizmusát”. Először tehát diszkreditálódik, mert mindenért „bűnbakká” teszik, majd a várható megtorlások nyomán „meg is semmisülhet”, ami pedig „a reakció tartós és zord uralmát hozza magával”.⁸⁴ Gorkij jövőképe, várakozási horizontjának (*Erwartungshorizont*) 1918 tavaszáig kimutathatóan része volt egy közelgő *ellenforradalmi visszacsapás* és katonatiszti retorziós tombolás víziója.

Novemberben folytatódnak a „zsarnokoskodó” új vezetésről adott jellemzések, például egy Leninről szóló: „megvan az a feltétlenül szükséges tulajdonsága is, hogy teljesen híján van az erkölcsnek s ezért a tömegekkel teljesen nagyúri kiméletlenséggel viselkedik. [...] »vezér« és – orosz úr, nem minden híjával a múlt nagyúri osztály némely lelki tulajdonságainak, [...] az elkerülhetetlen tragédia nem zavarja Lenint, a dogmák rabját, sem az ő követőit, akik viszont az ő rabjai. A szövevényes életet Lenin nem ismeri, nem ismeri a néptömegeket, mert nem élt a nép közt, de – könyvekből megtanulta azt, hogy mivel lehet a tömegeket felkavarni, ösztöneiket mentől könnyebben fellobotgatni”.⁸⁵ De „a szmolnijbeli anarchokommunisták és fantaszták” egész körét elítéli „gyakorlati maximalizmusuk” és annak okán, hogy „rettenetesen és ostoba módon összekuszálják a munkásmozgalmat azzal, hogy az ésszerűség határán túl erőltetik”. Kisvártatva előrukkol a számos alkalommal bevetett, igencsak plasztikus metaforájával: „A népbiztosok úgy bánnak az orosz néppel, mint kísérleti anyaggal, számukra az orosz nép olyan ló, melyet a tudós bakteriológusok azért oltanak be tifusszal, hogy a ló vére azután tifusz elleni szérumot termeljen ki magából. Pontosan ilyen kegyetlen és eleve kudarcra ítélt

⁸⁴ *Forradalom*. 76., 71.; Időszerűtlen. 279.

⁸⁵ *Forradalom*. 71., és nehéz nem idekapcsolhatóan érezni: „– Mi körülrajongtuk a forradalmat, mint a romantikus szerelmesek, de jött egy heves vérű, merész legény, és erőszakkal birtokába vette szerelmünk tárgyát.” – *Gorkij művei XII*. I. m. 587.

kísérletet folytatnak a népbiztosok az orosz néppel, s eszközbe sem jut, hogy az elkínzott, éhező lovacska közben kimúlhat.”⁸⁶

Ezenkívül még egy további képszerű leírást érdemes idézni. Gorkij szerint a bolsevik vezetők „nem is titkolják, hogy a nyers orosz fahasábokból olyan máglyát akarnak rakni, amely fénnel árasztaná el a nyugati világot is [...] A máglyát meggyújtották, de rosszul ég, büzlik a piszkos, részeges, kegyetlen Oroszhontól. És íme, ezt a boldogtalan Oroszországot a Golgotára lökdösi és vonszolják, hogy azután keresztre feszítsék a világ megváltásáért. Mi ez, ha nem a száz lóerős »messianizmus«?»⁸⁷

Nemsokára sajtótermékek rendeleti betiltásainak aktualitásai alapján találja úgy: méltatlan és „a demokrácia szégyene” egyes polgári lapok „száját ököllel betömni”. Még ezen technika kontraproduktivitásával is érvel: „akik a földalatti munkában edződtek, nem lehet, hogy ne tudnák: a betiltott szó különös meggyőző erővel hat”.⁸⁸

Az újabb forradalmi értékű változások „szocialista” jellegét megkérdőjelező észrevételei nyomán számára „mi sem természetesebb[:] nem menetelhetek a munkásosztály e csoportjának soraiban”. Változatos ellenvetései többek között érintik a földosztás és béke elrendelésére, valamint a rendi és osztályprivilegiumok eltörlésére hozott lenini–trockiji határozatokat: „én kételkedem abban, hogy a proletariátus tudatosan részt vett a »dekrétumok« kidolgozásában”, ezért azok csak „villával vizre irt» irományok”. Úgy látja, hogy az újonnan földet és „vagyonkát” szerző birtokos parasztság – az „ügyes és okos harácsolóvá” vált katonákhoz és matrózokhoz hasonlóan – aligha mutat

⁸⁶ Időszerűtlen. 287–288. Idekapcsolódóan zavarba ejtő, ahogy 1918 júniusában, politikai rokonszenvével közeledve a bolsevikokhoz, kétféle forradalmártípusról értekezik, és közülük a „percforradalmárt” úgy jellemzi: „kontár tudós a kegyetlen kísérletekre ítelt kutyákkal és békákkal”, aki számára „az ember csupán nyersanyag, annál könnyebben kezelhető, minél kevesebb benne a szellem”. Nos, fél évvel azelőtt a „vegyész a laboratóriumában” számára még egyértelműen Lenin volt, akit akkor semmi esetre sem sorolt a másik, az „örök forradalmár” típusába. – Időszerűtlen. 205.; *Forradalom*. 72.

⁸⁷ Időszerűtlen. 271., vö. HORKAY HÖRCHER Ferenc: Politikai üdvösségtanok. Valláshoz hasonló evilági hatalomgyakorlás a modernitásban. *Vigilia*, 2005/8. 621–630.

⁸⁸ Időszerűtlen. 250., 267.

hajlandóságot „a munkás idealizmusához”, és csakhamar az ellenállás falanxa lesz. Figyelmeztet még, hogy „a szocializmusra nemcsak a munkásosztálynak van szüksége, nemcsak őt menti meg, hanem az összes osztályt”, hiszen „a proletariátus ideológiája nem az osztályönzés ideológiája”. És javarészt meg- és becsben tartandónak ítélte a felhalmozott burzsoá kultúrát, melynek – mint közös társadalmi aranyfedezetnek – „természetes örökösét” a nem pusztán „munkásállamot” építő proletariátusban látta.⁸⁹

Folytatódó nemtetszés és nyomott politikai közérzet

A (parasztpárti) eszerek relatív többségét hozó választásokkal párhuzamosan november–december fordulóján az „alkotmányos demokraták” betiltását Gorkij „erőszakételnek” találja „sok százezer ember akaratán”, ráadásul szerinte a kadetpártban tömörülnek „az ország legkultúráltabb emberei s a szellemi munka minden terén kiváló legeszelebb munkásai”. Nehezményezi továbbá, hogy a hivatali idejük alatt „a társadalmi öntudat világosságát” példamutatóan terjesztő egykori állami szakfunkcionáriusok közül sokan „börtönbe” kerültek. Lakásából ez idő tájt lesz igazán írók és tudósok (illetve családtagjaik) átjáróháza – mind többen folyamodnának közbenjárásáért, mert úgy ismerik, mint akinek: „jó kapcsolatai vannak sorsunk új irányítóival”.⁹⁰

Egy további, sokszor hangoztatott ekkori meglátása, hogy a háborúban elpusztult öntudatos munkások és munkásvezérek helyébe sok helyen „gazemberek, a politikai titkosrendőrség volt

⁸⁹ Időszerűtlen. 193., 250., 245–246., 280., 290.; *Forradalom*. 82. A fentiek alapján úgy található: Rosa Luxemburg Gorkij cikkeiből is tájékozódhattott, mielőtt a nevezetes elaborátumba foglalta a lenini „feje tetejére állított kapitalista államról” adott értékelését. – Rosa LUXEMBURG: Az orosz forradalom. Ford.: FAZEKAS Mariann. In: BELÁDI László–MISZLIVETZ Ferenc (szerk.): *Rosa Luxemburg és az Orosz Forradalom*. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Szocializmus Tanszék, Budapest, 1983. 7–35. passim.

⁹⁰ Időszerűtlen. 281., 284.; *Forradalom*. 81.; *Gorkij művei XII*. I. m. 564.

ügynökei és kalandorok sokasága” léptek. A „piszkos kezek, zsebelő érdekek” efféle betolakodói azonban „politikailag éretlen” és önző „kispolgári ösztön” által vezetett emberek, és miután „eredendően alkalmatlanok arra, hogy elfogadják és megvalósítsák a tiszta szocializmus eszméit”, csak kompromittálják a proletariátust. Tünetként észleli még, hogy a „forradalom egyre mélyül”, értve ezen, hogy már a segéd- és szakmunkások között is bizonyos „osztályharc” van kifejlődőben.⁹¹

Az utcai önbíráskodások napi esetei mutatják számára, milyen „olcsó az emberélet” az országban, aminek kivált „a növendek nemzedékre” gyakorolt sajnálatos hatását emeli ki. A városi pincéknél kialakuló „borpogromok”, a „részeseges dózsölés” fosztogatásai láttán ismét kifejti: „Ez szintiszta orosz lázadás, amelyben nem érzem a szocialista szellemiséget, a szocialista pszichológia jelenlétét.”⁹²

Annak kapcsán, hogy egyesektől megkapja a vádat, miszerint „megvásárolták a zsidók”, szól a közélet „kóros gyanakvásáról”, mely az ellenfélben egyre csak „árulót”, „hitzsegőt”, „képmutató bérencet” szimatol. Mint írja, „a tömeg pszihológiája megkívánja, hogy minden embert valamilyen szégyenfolt bélyegezzon meg”. Figyelmeztetné is az így eljárókat: „Értsék meg, ha egymást aljasságokkal vádolják, ezzel önmagukat és az egész nemzetet vádolják.”⁹³

A közvélemény ekkoriban már hetek óta a bolsevik hatalomszerzők ellenzékének tekinti Gorkij emblematikus lapját, róla magáról pedig december első heteiben terjed el, hogy a bolsevikok fontolgatják a letartóztatását. December második felében a nemrég alakult „Vecséká”, avagy „Cseka” akció nyomán, de szerinte érthetetlenül és alaptalanul börtönbe zárt „munkások és katonák ezrei” érdekében szólal fel, példájukból levonva a szentenciát: „a proletariátus nem nagylelkű és nem igazságos, pedig a forradalomnak igazságos rendet kellett volna teremtenie”. Emellett borúlátóvá teszi, hogy megfigyelései szerint „a

⁹¹ Időszerűtlen. 186., 282.,; *Forradalom.* 24.; Maxim GORKIJ: Bolsevikiek. I. m. 125.

⁹² *Forradalom.* 83., 85–86.; Időszerűtlen. 185.

⁹³ Maxim GORKIJ: Bolsevikiek. I. m. 127.; Időszerűtlen. 285.

forradalom nem hordozza magán az ember lelki újjászületésének jegyeit, nem teszi igazabbá, tisztességesebbé az embert, nem növeli önértetét és munkája erkölcsi megbecsülését”. A fő ok szerinte, hogy „az új felsőbbség” számára váltig „fontosabb a dogma, mint az ember”. Pár napon belül ígéri, nem tágít a kormánnyal folytatott „polémiától”, ugyanis ezt tartja „a független szociálisták és tisztességes polgárok kötelességének”.⁹⁴

Karácsony napján ideáljait szóhoz engedve jelenti ki: „nem volna érdemes élni, ha nem hihetnénk az emberek testvériségében, a szeretet győzelmében”; majd helyzetértékelését a viszonylagosság technikájával teszi biztatóbb kicsengésűvé: „Maglehet, hogy mi elpusztulunk. De jobb a forradalom tüzeiben elégni, mint a monarchia moslék-csatornájában elrothadni, úgy, ahogy rothadtunk februáriusig.” Az év utolsó napján pedig optimizmusát is összeszedi: „okvetetlenül bízunk kell abban, hogy ezek a sárral és vérrel bepiszkolt, örületes napok az új Oroszország születésének nagy napjai”.⁹⁵

1918 januárját a megnyíló Alkotmányozó Gyűlés azonnali feloszlata vezet be, és a tiltakozó spontán tömegtüntetések fegyveres szétverése. Minthogy gyárak és városrészek „szociáldemokrata” zászlók alatt felvonult munkásait éri a sortűz, Gorkij dörgedelmei az 1905-ös reminiscenciák jegyében hívják tetemre a bolsevik vezetőket.⁹⁶ A hónap közepén arról szóltak a hírek, hogy Petrográd egyik utcáján a harcok egyik „eltévedt golyója” könnyebben megsebesítette Gorkijt a nyakán; míg néhol „útonálló” célzott támadásaként láttatták az esetet. 1918. február 14-ével kezdődően aztán már a pontosított európai gregorián naptárral egyező dátumok követik egymást Oroszországban is, és időközben második szándékból megkötetik a kényszerű breszti különbéke.

Március folyamán Gorkij ismét csak a kriminalitás képeit festi cikkeiben. Úgy találja, hogy „A mi lidérces napjainkban a lelkiismeret kihalt”, ami pedig még az „átkos korszakban” is

⁹⁴ Időszerűtlen. 187–188., 252.; *Forradalom*. 97.

⁹⁵ *Forradalom*. 99., 101.

⁹⁶ Mihail HELLER – Alekszandr NYEKRICS: A Szovjetunió története. (Orosz történelem II. kötet). Ford.: Kiss Ilona. Osiris–2000, Budapest, 1996. 33.

létezett. Alig burkolt célzással is él, mely szerint „senki sem szánja rá magát, hogy megkérdezze a »szocialista forradalom« bajnokait: vajon nem ök-e a tömeges gyilkosságok erkölcsi felbujtói”.⁹⁷ Gondolatmenetét úgy vezeti, hogy: „a bolsevik demagógia felszította a paraszt önző ösztöneit, és elfojtja benne a társadalmi lelkiismeret csíráját is”. A vörösgárdisták rablásai és kegyetlenkedései ugyanis egy lefelé tartó spirálba vonják az elszenvédőket: „Az elvadult falu mélyén ma az a jelszó: »Rabold vissza, amit elraboltak tőled!«. Szükségét érzi, hogy megmagyarázza: „Nekem jogom van sértő és keserű igazságot mondani a népről, és meg vagyok győződve arról, hogy a népnek jobb, ha én mondom ki róla elsőnek ezt az igazságot, és nem a nép ellenségei, akik most hallgatnak, bosszút és gyűlöletet forralva.”⁹⁸

Rövid idő múlva egy további ágát bontja ki a témának, amikor arra lesz figyelmes, hogy a földosztással és az eszer baloldali kormányba kooptálásával „a bolsevizmus jobbra fordítja a kormánykereket, a »falusi szegénységre« igyekszik támaszkodni, és megfélemlíti a munkásosztály érdekeiről”. Azonban szerinte hiábavaló az igyekezet, „a falusi ember legfőbb és legkevésbé megváltoztatható sajátossága a vad, tulajdonosi individualizmus, amely hamarosan könyörtelen háborút indít a munkásosztály szocialista törekvései ellen”. Gorkij, aki saját bevallása szerint „sohasem lelkesedett az orosz faluért”,⁹⁹ politikai bizalmatlansággal kapná rajta a parasztságra bázírozáson a hatalmat, csakhogy állítja: „ők lesznek az elsők, akik a falu medvéölésében felüvöltenek”.¹⁰⁰

Továbbra is maradt rossz szava az immár Moszkvában székelő bolsevik vezetéshez. Lenin szerinte egy „szintiszta óorosz,

⁹⁷ Később egyértelműen utal rá, hogy „a matrózoknak a fizikai megtorlás vad gondolatát” „a kormány sugalmazta”. – Időszerűtlen. 257.

⁹⁸ Időszerűtlen. 196., 255., 294–295.

⁹⁹ Ehhez alighanem egy fiataalkori trauma is hozzájárult, amikor kis híján bennégett egy „felbőszült muzsikok” által felgyújtott házban. – GERE BEN ÁGNES: A Gorkij-dossier. I. m. 379.

¹⁰⁰ Időszerűtlen. 193., 295., 298., 301. Arról, hogy a „bolsevizmus” mennyiben képes konformizálóan „felélnkíteni a parasztságot”, ezen időszakra visszatekintően később sem szűnt töprengeni: KRAUSZ Tamás: *Lenin*. I. m. 318.

feudális, szuzdali politikát” képvisel, és beszédeiből az szűri le, hogy: „a »nép« tökéletesen alávetett helyzetben van, és a munkásosztályt halálra ítélték”. A hatalmi kollektívát pedig újabb horzsolóan éles metaforával illette: „Társadalmi ügyeink mesterei tervbe vették az új élet templomának felépítését”, ám egyáltalán nem ismerik a *nép*, azaz „építőanyaguk lelki sajátosságait”.¹⁰¹

Áprilisban halálos fenyegetéseket kap, melyek apropóján emlékeztet rá, hogy „a társadalmi igazság” likvidálásokkal „sem vihető diadalra”. Mindenesetre feljegyzésre méltó, hogy megpillantani véli a kormánypolitika egyik előnyös vetületét: „A bolsevikok most észhez tértek, és közös munkára hívják a szellem képviselőit. Későn teszik, de azért jól teszik.” Ezzel együtt úgy hiszi, ez sem állíthatja meg a tendenciát: „az ország tovább pusztul, a nép pedig még inkább elzüllik”. Majd újabb érzékletes képpel jelentkezik „a munkásosztályt eláruló szovjethatalomról”: „Szocialista paradicsomot építő elvtársak Oroszthonban. [...] hát paradicsomi madarak ezek? Nem fekete varjak-e, s nem vagdalják-e halálra a csőrükkel a városi proletariátust?”¹⁰²

Az 1918-as fordulat felé

Május küszöbén az egy ideje már szokatlan derülátás jelei mutatkoznak Gorkijnál. Úgy látja, az egyébként mindig élettorzító politika hazai esetei ellenére „az ország szellemi élete ma is eleven, nem sorvadt el még ezekben a napokban sem, amikor Oroszországot pusztulás fenyegeti, még csak nem is szunnyad, hanem erőteljesen fejlődik minden területen”. És bár honfitársai megkapják tőle, hogy „a legbűnösebb és legmocskosabb nép a földön”, hosszú idő után ismét a proaktivitás, a belevonó célkitűzés hangján hívja az orosz értelmiséget: „létre kell hoznunk

¹⁰¹ Időszerűtlen. 231., 296. Szuzdal: kupolás-tornyos Kremljéről, illetve az egykori „orosz Bastille”-ről nevezetes, nagyjából eredeti középkori mivoltában megmaradt hajdani fejedelemségi központ.

¹⁰² Időszerűtlen. 260., 262., 299–300., 302.

egy egységes szervezetet, amely az egész kulturális felvilágosítómunka központja lehetne, ahonnan irányíthatnánk az ország lelki talpra állítását és megújítását”. Buzdítása hangsúlyos: „Dolgozni kell, tisztelt polgártársak, dolgozni.” Bizonyos fokú lelkesedés az ekkoriban megedzett marxizáló hitvallásából is tükröződik: „Emlékeznünk kell arra, hogy a szocializmus tudományos igazság, hogy az emberiség fejlődésének története vezet bennünket hozzá, s hogy a szocializmus az emberi társadalom politikai-gazdasági evolúciójának teljesen természetes szakasza; szilárdan biznunk kell megvalósításában, s ez a bizalom megnyugvást ad.”¹⁰³

A korábbi történelmi összevetés mérlege átbillenni látszik a másik oldalra Gorkijnál: „a monarchiában [...] a szabadságról ábrándoztunk, de nem éreztük a szabadság eleven alkotóerejét, most viszont végre az egész nép érzi magában ezt az erőt”. Érezhetően szeme kezd lenni a jelenbeli lehetőségekre és az előnyös perspektívákra. Elveti a „halálos kifáradás” társadalmi diagnózisát: lévén, hogy „[m]ost az egész orosz nép részt vállal történelme formálásában”, végre „érezheti a hazaszeretetet”. Aligha kérdés, hogy kezd egyre bizakodóbb tónust felvenni: „Szenvedélyesen hiszem, hogy közel a nap, amikor valaki, aki nagyon szeret minket, aki mindent megért és megbocsát, felkiált: – Keljetek fel, holtak! És mi feltámadunk, és ellenségeink legyőzöttek. Hiszem.”¹⁰⁴

Heteken belül a „társadalmi idealizmus” növekvő szükségességét emlegeti, és ott talál inspiráló erőt, ahol addig nemigen tudott: „a forradalom nemcsak kegyetlenségek és büntettek sorozata; a bátorság, a becsület, az önfeláldozás és önzetlenség megannyi példáját is megtalálhatjuk benne”. Mi több, olvasója a bolsevikokról is megtudhatja, hogy „ők is emberek, őket is aszszony szülte, mint mindnyájunkat; semmivel sincs több állatias vonás bennük, mint bármelyikünkben. Legjobbjaik nagyszerű emberek, akikre idővel büszke lesz majd az orosz történelem, és az önök gyermekei, unokái, gyermekei lelkesednek majd tetteikért”. Leszögezte ugyan, hogy „én felfogásom szerint harcolok

¹⁰³ Időszerűtlen. 240., 233–234., 245.

¹⁰⁴ Időszerűtlen. 236., 238–239.

ellenük”, de, mint írta, „megvédem azokat az embereket, akikről tudom, hogy meggyőződésük őszinte, akiknek személyes becsületességében nem kételkedem”. Az aláhúzott elfogulatlanság jegyében zárta: „Tudom, hogy ők a legkegyetlenebb tudományos kísérletet hajtják végre Oroszország élő testén, én tudok gyűlölni, de szeretnék inkább igazságos lenni.” Ezzel együtt megszólal belőle a *csakazértis*: „Mindaz, amit akkor a bolsevikok vad durvaságáról, szadizmusig menő kegyetlenségéről, kulturálatlanságáról, az orosz nép lelkivilágát érintő tudatlanságáról mondtam, és arról, hogy visszataszítóan kísérleteznek a néppel és tönkreteszik a munkásosztályt [...]: érvényes marad.”¹⁰⁵

Nyomon követhető tehát, hogy Gorkij előbb szinte en bloc *ellenségesen*, később már *engedékenyen* viszonyult a hatalmi pozícióhoz jutó bolsevikokhoz. Politikai gyakorlatuk iránt az 1918-as év közepére hangnemben és kritikai intenzitásban egyaránt elmozdulás mutatkozik egy megértőbb, megbékélőbb álláspont irányába. A tavaszi hónapok egyikéből származhat volt nejeének írt levele, melyben ott szerepel: „Határozott szándékom, hogy – autonóm módon – együttműködöm a bolsevikokkal. Elegendem van a Novaja Zsizny erőtlen és okvetetlenkedő ellenzékiességéből.”¹⁰⁶

A *Novaja Zsiznyt* mindenesetre „értelmiségi pesszimizmusa” okán és konkrétan egy leleplező közleménye mint „szovjetellenes tevékenység” címén 1918 július elején tiltják be. Leninnek egy ennek kapcsán tett kijelentése az író „megtérését” prognosztizálta: „Gorkij a mi emberünk [...] Nagyon egybeforrott a munkásosztállyal és a munkásmozgalommal [...] Feltétlenül vissza fog térni hozzánk.” A hazai napilapokba szivárgó távirati rövidségű hírek kevésbé ellenőrizhető kavalkádja alapján az elkövetkező hónapnyi idő alatt Gorkijjal megfordult a világ – címszavakban: „vérhasban” vagy „kolerához hasonló gyomor-bajban” megbetegedett, „állapota reménytelenre fordult”, letar-

¹⁰⁵ Időszerűtlen. 276–277., 304.

¹⁰⁶ Vitalij SENTALINSZKIJ: *A feltámadott szó*. I. m. 309.

tóztatás, illetve házkutatás érintette, külföldre utazási tervei voltak, majd „teljesen felépült”.¹⁰⁷

A világsajtóba jutó hírek szeptemberben már a bolsevikokhoz „csatlakozó” Gorkijról írnak – „noha a bolseviki program nem minden pontjával ért egyet” –, és elhatározásának fő motivációjaként és inflexiók pontjaként a Lenin elleni gyárudvari fegyveres támadást említik.¹⁰⁸ A hamar a Világirodalom kiadóban főszerephez jutó író *politikai átállását* december eleji nyilvános beszédében maga is aposztrofálja, a következőképpen: „Én, aki még röviddel ezelőtt a szovjetkormány ellenfele voltam s ma még mindig nem értek vele egyet sok dologban, azt mondhatom: *amidőn a történetírás egykor mérlegelni fogja az orosz munkások által egy év alatt teljesített munka értékét, csak csodálkozással fog adózhatni a mostani kulturmunka nagyságának.*”¹⁰⁹

Aztán 1919 januárja körül az éleződő polgárháború és területi széttagolódás veszélye, terjedő éhínség és káosz, valamint a terrorerők érzékelt elszabadulása közepette Gorkij egy személyes levelében már „a személyi diktatúra bevezetése mellett foglalt állást” és „arra ösztönözte Lenint, hogy [...] egy ilyen diktatúrát csak a magánkereskedelem szigorú betiltása, vagyis a kereskedelem állami monopóliuma alapján teremtsen meg”.¹¹⁰ A hadikommunizmust kibontakoztató év végére ugyanakkor megint csak jórészt nem felhőtlen a párthatalomhoz fűződő viszonya – egyik leveléből Lenin a korábbi gorkiji kritikák felmelegítését olvashatta, egyúttal azt hüvelyezte ki, hogy az író „[m]egundorodott az élettől, »egyre inkább eltér a véleménye«

¹⁰⁷ LENGYEL Béla: *Gorkij*. I. m. 211.; Vitalij SENTALINSZKIJ: *A feltámadott szó*. I. m. 308–309. A hírláncolat nyolc újságunk termésének egyesített *patchworkje*.

¹⁰⁸ Az augusztus 30-a délelőttjén egy gyár munkásgyűléséről távozó Leninre egy, a jegyzőkönyvekben Fanni Kaplanként rögzített nevű eszer forradalmárnő lött rá, és meg is sebesítette. Érdekes adalék, hogy amikor a fordulópontnak kijelentett Lenint fenyegető esemény korábbi „kistestvérét” – „néhány imponáló vagy unatkozó léhűtő zsebkéssel összekarcolta Lenin autójának karosszériáját” – a *Pravda* életellenes merényletnek harsogta és sokszoros bosszút esküdött, Gorkij ezt „örült és gyáva matematikának” nevezte egyik írásában. – Időszerűtlen. 257.

¹⁰⁹ Maxim Gorkij a művelt világhoz. I. m. 6. Kiemelés az eredetiben.

¹¹⁰ KRAUSZ Tamás: *Lenin*. I. m. 292.

a kommunizmusétól”.¹¹¹ Politikai élesítettsége és nyugtalanító benyomásoktól feszült idegei mindenestre módfelett lefoglalhatták – ekkoriban adott nyilatkozata szerint ugyanis: „Semmit sem írok, nem foglalkozom irodalommal. Most nem olyan idők járnak, hogy ilyesmivel lehetne foglalkozni...”¹¹²

Visszatekintő forradalomképek

Az író forradalomképének *utóidejű* formálódásáról későbbi keletkezésű cikkei, levelei, feljegyzései tanúskodnak, és ha más szavakkal is, de közel egyöntetűen ugyanazt az értékelést adják. A folytatásban a tanulmány ezekből szemelget.

A közvetlen forradalmi évről egyidejű jegyzetek alapján készült karcolatai egyikében árulkodó, ahogy a szerzővel összetéveszthető beszélő visszapillantásában a következőképp foglalja össze impresszióit: „idegennek érzem magam köztük. Diadalt ünnepli a nép, de nem találok benne azt az újat, amit álomban láttam, s aminek mélyebb értelme van: nem látom az új-jászületést. A nép diadalt ül, s én, aki eróm javát arra fordítottam, hogy előkészítsem ezt a diadalt, most idegenül állok előtte. Nagyon furcsa.”¹¹³

Lenint illetően 1920 derekán a következőképp ír: „Most is hiszem, amit két évvel ezelőtt hittem, hogy Leninnek Oroszország csak kísérleti anyag egy az egész világot, egy egész planétát

¹¹¹ *Lenin–Gorkij*. I. m. 140.

¹¹² LENGYEL Béla: *Gorkij*. I. m. 208.

¹¹³ *Gorkij művei XII*. I. m. 586. Majd az elbeszélő egy másik hasonlattal is szolgál, melynek képletessége ugyancsak az író visszavetített ítéletére utalhat: „Akár a házőrző eb, kutyaélete alkonyán: kölyökkora óta becsületesen morgott, és ugatott, rendíthetetlenül hitt feladata szentségében, s csak rúgás volt a jutalma. Egyszerre pedig azt látja, hogy nem is volt értelme a házat őrizni, senki nem irigyl a másiktól semmit. De akkor miért kuporgott egész életén át a »kötelesség« sötét óljában, feladatának láncára verve? S a derék, vén kutya iszonyatosan megbántva érzi magát...” – *Uo.* Fenntartva a tévedés lehetőségét, magam úgy látom lefordíthatónak a függő beszédet, hogy a küldetéstudatos alkotóra az a kiábrándító felismerés szakadt rá, miszerint a nagyobb szabadságfokot nyert társadalom körében nemigen van vonzereje sem a *kultúrának*, sem a *humanitásnak*.

átölelő kísérlethez. Eleinte ezt az érzésemet az orosz nép irányában érzett részvétem feküdte meg, ami felháborított, de később megfigyelhettem, hogy az események folyamán az orosz forradalom egyre szélesebb körökben és egyre mélyebben terjed, egyre nagyobb erőket vesz igénybe és szervez meg, amely erők képesek lesznek a kapitalista rend alapjait szétrombolni.”¹¹⁴ Majd híres emlékcikkének első változata már 1924-ben elkészült, ebben így írt: „Mikor Lenin az 1917. évben Oroszországba jött és »téziseit« kiadta, azt gondoltam magamban, hogy ezekkel a tézisekkel feláldozza az orosz parasztságnak a politikailag fejlett munkásság mennyiségben elenyésző, erkölcsileg hősiességű előcsapatát és az egész őszintén forradalmi intelligenciát. Oroszországnak ezt az egyetlen aktív erejét marék só módjára beleveti a falusi pocsolyába, amelyben felolvad és nyom nélkül eltűnik, anélkül, hogy változtatn[a] valamit az orosz nemzet lelkében, életében és történelmében.”¹¹⁵ Vagy másképp, 1927-es leveleiben: „V. Iljics Lenin zavarba hozott fantasztikus vakmerőségével”, „azt hittem, hogy [...] túlbecsüli a szervezett proletariátus erejét, és a bolsevikok nem győzik le a háború okozta anarchiát, hanem ellenkezőleg, elmerülnek az anarchiában”.¹¹⁶ A folytatásról, saját irányvételéről pedig egy a párt nőosztálya előtt tartott beszédében szól: „tanúja voltam annak, hogyan jöttek haza a csapatok [...] Ez vihar volt, ciklon – minden összeomlott, minden szétesett, az ördög tudja, mi volt ez, és én is, sok bolsevik barátommal attól tartottunk, hogy ez a hullám elsöpri az egyetlen valóban forradalmi erőt, a proletariátust. [...] Amennyire tudtam, restelkedés nélkül, teljesen őszintén megírtam, hogy ez az ügy fabatkát sem ér. [...] amikor] a szellemi java[kat] és a kulturális öröksé[get ...] rombolni kezdték, mindent porrá zúztak, természetes volt az a gondolat, hogy örökség nélkül maradhatunk. Mindezek a megfontolások engem, és

¹¹⁴ M[akszim]. GORKIJ: Vladimir Iljics Lenin. [Ford.: MÁCZA János.] *Kassai Munkás*, 1920/215. 1.

¹¹⁵ GORKIJ Maxim: *Az Ember*. I. m. 2.

¹¹⁶ *Lenin–Gorkij*. I. m. 313–314.

nemcsak engem, hanem egész sor más bolsevikot is – régi bolsevikot – határozottan szembeállított[a]k a forradalommal.”¹¹⁷

További levélrészletekben pedig az író alkatilag igyekszik magyarázni – tán finoman mentegetni is – egykori ítéleteit. „Ismétlem: *most* tűnik ez nekem így, de hogy így volt-e *akkor* – nem állíthatom. Én olyan ember vagyok, aki az élet jelenségeit nem elméjével fogja fel, hanem érzelmein keresztül, s ez a tulajdonságom öröke megmarad.” Egy Leninnel való összevetésben pedig: „Magamat nagyobb tapasztalatokkal rendelkező embernek tartottam, mint őt, a teoretikust. [...] 17-ben empirizmusom volt az alapja a proletariátus erejével szemben tanúsított szkeptikus magatartásomnak”, majd ekkor már hozzá kell tennie, hogy a „történelmi igazság” mégis Lenint igazolta.¹¹⁸

Ugyancsak következetesen ragaszkodott ahhoz, hogy neki az augusztus végi merénylet nyitotta fel a szemét, hogy utána „magától értetődően elmen[jen] Vlagyimir Iljicshez, és azt mond[ja] neki: »Hát igen, Vlagyimir Iljics, tévedtem.« Ennyi az egész”. A rádöbbenés momentumáról egyik levelében ezt olvasni: „a munkások általános felháborodása eme aljas tett miatt megmutatta nekem, hogy Lenin eszméje mélyen belehatolt a munkástömegek tudatába, és meglepő[en] gyorsan tömöríti erőiket”. Pártkörüli előadásában pedig így érvelt: „amikor a Lenin elleni merénylet után teljesen világossá vált, hogy Lenin nemcsak a bolsevikok vezére, [...] hanem valóban az egész néptömegé [...], akkor nem volt bennem többé kétség, hogy igen, győztünk”.¹¹⁹ Másutt a hatás kiterjedtebb és fontosabb aspektusára vélt emlékezni: „A Leninre irányzott lövés megmutatta a munkás- és paraszttömegeknek, hogy ki az igazi barátja és ki az igazi ellensége.”¹²⁰

¹¹⁷ *Lenin–Gorkij*. I. m. 286–287., 282., 314.

¹¹⁸ *Lenin–Gorkij*. I. m. 277., 305., vö. „durván »empirikusan«, a valóság ismerete tekintetében én bizonyára »tapasztaltabb« voltam nála, de ő, a »teoretikus«, felmérhetetlenül mélyebben és jobban ismerte az orosz valóságot” – *Uo.* 304.

¹¹⁹ *Lenin–Gorkij*. I. m. 287., 279.

¹²⁰ Makszim GORKIJ: *Az igazi kultúra. Ujságcikkek és szatírák*. S. a. r.: B. I. BURSZOV. Szikra, Budapest, 1950. 322.

Zárszó

Összegzésképp elmondható, hogy a tanulmánycímbe foglalt „Amerika” partjait valójában persze Lenin érte el,¹²¹ és a fedélköz elvonultságában vele hajózó Gorkij bizonyosan más part-raszállást, majd hódítómunkát képzelt maga elé. Még hozzá talán leginkább elképzelései „kultúr-demokráciáját és humanista szocializmusát”.¹²² Ennek szemüvegén át értékelve a felgyorsuló orosz történelem fejleményeit, csak egy *válogatósan elkötelezett* revolucionérként viselkedhetett. Mint hazai monográfusa írta róla: „gondolkodásának alapvető paradoxona: a forradalmár erőszakellenessége. Nem bírta elviselni az ember megalázását, az emberi méltóság megsértését.”¹²³ Az új rezsimet illetően javuló megítélése idején, 1918 tavaszán a majdani elmondása szerint revelatív Lenin elleni merényletig még egy negyedév hátravolt. Szilárdabb támponthez még a nyári hónapok eseménytörténetének behatóbb vizsgálata vihetne közelebb, e nélkül csak annyi vélelmezhető, hogy hónapról hónapra mind jobban átélhette: neki magának – mint lehetséges *értelmiségi hozzájárulónak* – is ügye és elvállalandó szerepe az átalakulásban tevékeny részt vállalni.

A párttagságot haláláig már nem viselő Gorkij a folytatásban aztán *szocialista munkatársa* lett a „bolsevik forradalomnak”, és egy élethosszig tartó, szituatív meg-megbicsakló, öntörvényű *jobbára*-lojalitása alakult ki a szovjethatalom iránt. Leninnel való kapcsolata pedig akár a *partizán kapcsolata a vezérhez*: a későbbiekben is megingásokkal, egyéni akciók disszidenciájával, de a világtörténelmi kísérletnek elkötelezett szószóló szerepkörében maradvá alakult.¹²⁴

¹²¹ „[V]annak emberek, akiknek jelentőségét emberi szó nem ölelheti fel. Az orosz történelem, sajnos, szegény az ilyen emberekben. Nyugat-Európának vannak ilyen alakjai. Itt van például Kolumbusz Kristóf...” – írta a mondatokon belül Lenin érdemeihez megérkező cikkében. – *Lenin-Gorkij*. I. m. 219.

¹²² KASSÁK Lajos: *Csavargók*. I. m. 550.

¹²³ LENGYEL Béla: Utam Gorkijhoz. In: KOVÁCS J. Béla (szerk.): *Az élő Gorkij*. Kossuth, Budapest, 1987. 32.

¹²⁴ LUKÁCS György: *Irodalom*. I. m. 131.